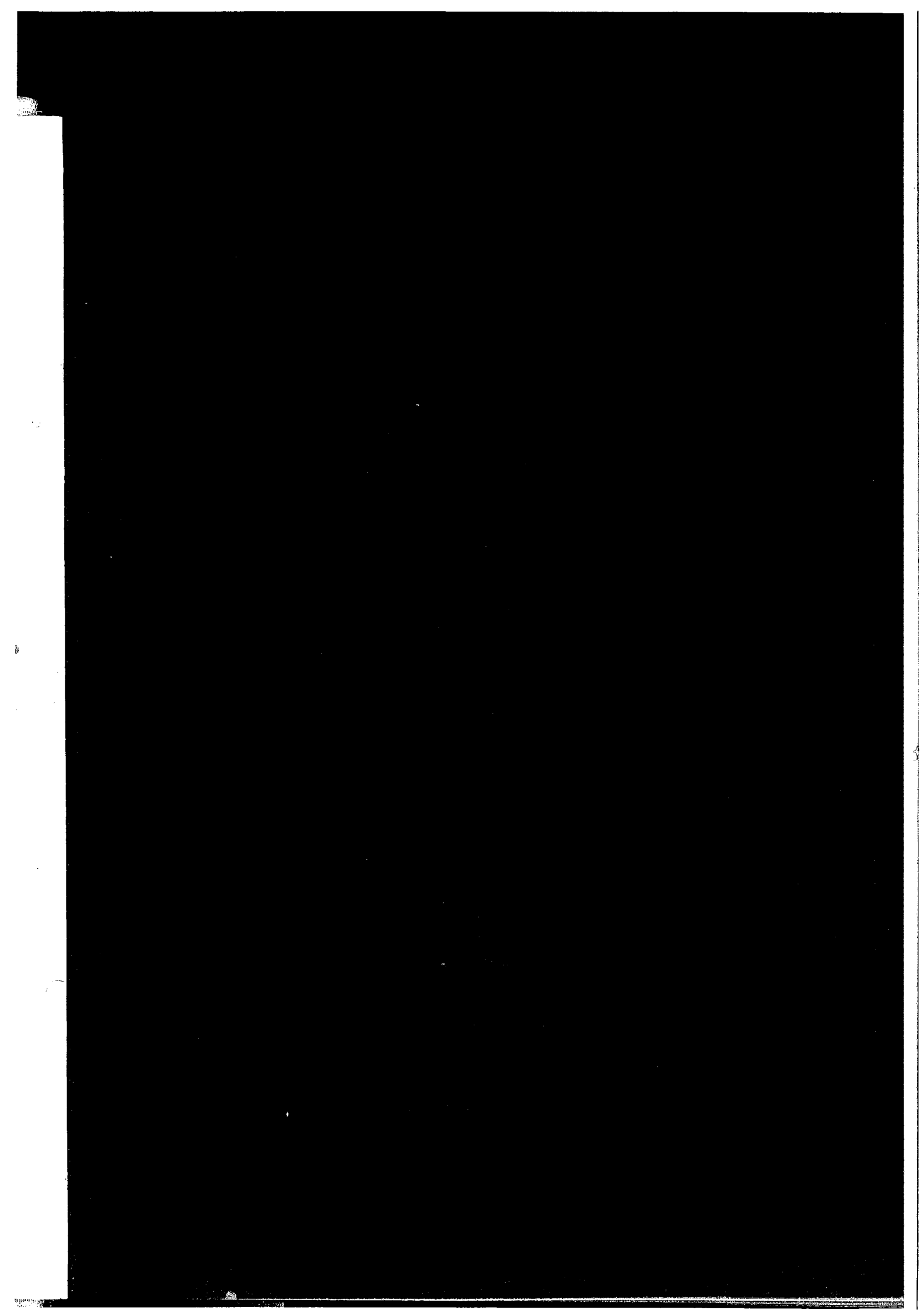

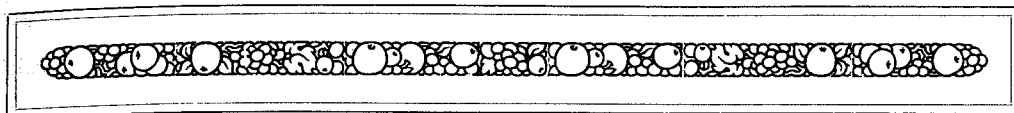

Herr JONAS
Commerce Råd och
Svenska Vetenskaps-
Född d. 7 Jan. 1685.

ALSTRÖMÉR
Ridd. af K^{te} Nordstjär.
Academ. Första Ledamö.
Död d. 2. Junii 1761.

W(ILHELM) K(RUSE), SOM UNDER AFMÄTNINGEN AF ALINGSÅS stad och dess tillhörande ägor Anno 1726 «vid ledige stunder och förhinder af Rågn-wäder» författade »Alingsåhs manufacturie-Sköld», visar sig däri som en oförbehållsam beundrare af Jonas Alströms idéer och sträfvanden. Såsom motto sätter han det ord ur de heliga skrifterna, som uttrycker den säkra grundvalen för allt samfundslif: »Hvar och en se icke på sitt eget utan på en annars bästa» och bakom det stora F, hvarmed dikten begynner, se vi Pelikanen, som med näbben sårar sitt eget bröst för att ge sitt blod till näring åt sina ungar — sinnebild af den offrande människokärleken. Med undantag för denna poetiska sinnebild och en del välmenta utflykter in på den allmänna moralens område är dikten alltigenom praktisk och försedd med upplysande noter af mycket prosaisk färg.

»Fabriqvens Autor härifrå til Herredagen tågar,
Hwad han i sinnet hafwa må, kan henda någon frågar,
Ty swaras tig som wetat wil: Han sitter glad å wagn
Och tror at En är alltid til som söker allas gagn,
Then har han utwaldt sig til wän, at hielpen wärfva flera
Bland Swea Barn och Riksens män».

Så lyder början af dikten. Sedan han därpå vitsordat, att

»Then Patriot ej alt för dyr sin egen wälfärd achtar,
som Skepp, på eget efwentyr, för almänt bästa frachtar»,

ger han på några rader en sammanträngd erinran om Jonas Alströms vedermoder vid de första bemödandena »til Manufacturiens grund på Ahlingsåsa slätt», som för öfrigt var synnerligen lämplig för en dylik anläggning, alldenstund

»Här är Guds Ord, ett sundt Climat, godt Watn, Fiske, Skog» och
»För then som är ej alt för lat, här wanckar nöje nog».

Den starka barnatron på vår stads rika framtidsmöjligheter kommer den gode landtmätaren att utbrista i denna lofsång:

»Här är en så beskaffad jord, som ej kan nog beskrifvas
 Är någon ort i hela Nord, ther all slags örter trifwas,
 Så finns han här å detta fäldt i lagom sandig mull
 När allt i ordning blifwer stäldt, får Cronan Gull i tull:
 Ho wet hwad fins i thessa Berg, tå Gud oss hielper leta?
 Kanske the hafwa bästa mærg, fast the ej synas fetal!»

En särskild hyllning ägnar W. K. åt tobaken, »som växer här af bättre smak än någon Mandelkärna». Potatisen blir ej heller glömd: »Här wäx en rot, jord-äple lik, är kokt så god som bröd», hvar till som upplysning lämnas denna not: »kallas på Engelska Potatoes, är först kommen ifrån Ostindien (!) åt Portugal, Irland etc., hitförd från Holland».

Sina framtidsförhoppningar ger Kruse luft i följande poetiska not: »Nu för tiden synes uti thenne Fabriks-Himmel allenast etthundrade klara Lius;¹⁾ men man lär snart, ibland flere särskilte få se then, med Stiernor fullsatta, stora sköna Wintergatan, som består af Rikens Höglofl. Ständers samhällighet at befordra wärket igenom et almänt understöd».

Vid den tid, då »Manufakturskölden» författades, pågingo som ifrigast förberedelserna för verkställigheten af Jonas Alströms stora planer, och dikten återger helt visst den i samtiden lefvande starka barnatron på den gryende industriens stora framtid. Fosterlandets olyckor, som ledt till allmän nedgång och brist, tvang nationen att se sig om efter medel till svårigheternas afhjälpan. Såsom sådana medel kommo industri och handel tidigt i åtanke. Den 7 sept. 1719 upplästes på rådhuset i Alingsås ett af rikets »Commercie Collegium» utfärdat bref, efter hvars uppläsande man öfverlade med borgerskapet, »på hwad sätt Staden giörligast synes med goda och nyttiga manufakturister och handtverkare att kunna bli försedd. Commercie Collegium afsåg med sin skrifvelse att ge väckelse åt näringsfliten. Hwad vårt borgerskap angår, vanns icke då syftet. »Borgerskapet svarade Enhälligen, att i mangel²⁾ af nödvändiga Rååmaterier wet ingen att gifwa förslagh, hvarmed några manufacturister kunde sikh nidsättia här widare ähn annorstädes». Det är ju alls icke omöjligt, att det sista uttrycket syftar på Jonas Alströms sannolikt redan då här yppade planer på sin fädernestads förvandling till en industriort. Han hade ju redan år 1717 tillsammans med Polhem varit här och besett staden och då naturligtvis äfven rådgjort med de ledande inom samhället. Om verkligen Jonas Alströms planer varit kända af magistraten och borgerskapet, så visar deras svar, att de ingalunda mäktat följa med. Enda möjligheten för staden att »nödvändigt komma sig före» vore, om de sedan gammalt förhatliga »på Landet häromkring sittande mångfaldiga fuskare» komme »aldehyles at utwijsas». Skedde detta, så skulle staden sedan kunna behöfva »3 st. skomakare,

¹⁾ De första lottägarne. ²⁾ Brist.

ähn en skräddare till dem man hafwer, 1 sadelmakare och Remsnidare, 2 sämskemakare, 2 smeder: en groof och Eeen klensmedh, 1 wagn och hiulmakare, 1 snidkare, 1 hattemakare, 1 Tunnebindare». Detta enkla program för stadens upphjälpande skulle »högwälborne Hr Landzhöfdingen vid handen gifwas».

Det dröjde icke länge, förrän kommerskollegium ånyo gör sig påmint. Den 19 november 1719 upplästes en ny skrifvelse från samma ämbetsverk med anmaning »att man skall giöra sigh wähl underrättad genom effterletta Proff öfwer hehla Stadens gebiet och anslagna jurisdiction om här icke finnes Lägenhet både af Leer och Sand till att upprätta för Staden nödigt och tillräckeligit Tegelbrännerij så till muur som Tack Tegell». Den anbefallda undersökningen lärer ha synts vederbörande härstädes öfverflödig, alldenstund nu på rak arm svarades, »att här ej synnerl. förråd på Leer ähr, men sand finnes nogh, så att man ej kan finna något särdehles förråd till slijke brännerij».

I februari 1720 hade en ny skrifvelse från kommerskollegium kommit, hvari meddelas om »de goda förmåner och friheter som hos hennes kongl. Maj:t des Commerce Collegium hafwer uthwärcat för dem som willia anläggia Tegelbrännerij så ock för sielfwa Tegelslagarne sampt deras Tienstefolck». Denna skrifvelse hade ingen påföljd, och på en ny skrifvelse 1722 »om Tegelbränneriers inrättande» svarar magistraten, att »här i staden har wäl i forna tijder warit ett litet tegelbruk, men i brist af materialier af lera med mera, icke i mannaminne i stånd». Tillgången på lera var så ringa, att borgerskapet knappt hade tillräckligt däraf »till sina spisars uppmurning och förbättring».

Han, som skulle göra't, hade ännu icke framträtt.

Något mera förstående ställde sig vår stads vederbörande gent emot en kunglig skrifvelse, som den 20 febr. 1720 upplästes på rådhuset, hvari hennes kungl. maj:t förklarade, att »alla infödda Swänske Landsbarn tillåtas i handelswäsendet att underwijsas, hwarigenom dhe till Commerciernes befodran måtte uppmuntras att här hemma låta sigh underwijsa, och dem sedan wid uthländska handelscontoir underhålla, at så wähl i teorin som praxi förwärfwa sigh dhe nödige kundskaper, hwilcka både handeln i gemiehn och i synnerhet Swänske Commercién kunna angå, på det dhe som kommit til behörigh förfarenhet och mogenhet uthi Commerce saker, icke allenas skohla fram för alla främmande till Consulater på uthländska handelsplatser af hennes maj:t i nåder blifwa befodrade, uthan och at hennes Maj:t dem sedermera effter hwars och Ens befundne beskiadelighet, så wähl wid hwariehanda förefallande öpningh uthi des Commerce Collegio, som och wid andra tillfällen will hafwa dem i nådigh åtancke».

Efter skrifvelsens uppläsande kunde borgmästare Paulin meddela, att han redan varit »betänkt på denna angelägenhet och till den ändan skrifvit till Swänska consul¹⁾ Jonas Ahlström i Engeland om sin sons Casper Paulins befodran i något uthländskt Contoir, hwarå hans swar wäntas». Dessutom »förestältes nu Borgerskapet, som råd och ämbne äga, at följja detsamma, och fullgiöra sådant som

¹⁾ Enligt Strähle utnämndes Alström först d. 6 nov. 1722 till konsul.

till Rijkets nytta och angelägenhet ländande jämbwähl kommer till deras ungdoms wälfärd och fromma».

De maningar till åtgärders vidtagande för höjande af landets näringslif, som i vår stad mestadels förklingade för döfva öron, voro ingalunda »ropande röster» i en för öfrigt stilla öken. Tvärtom var intresset för handel och manufakturer den tiden synnerligen starkt, och man må ingalunda tro, att »krigarkonungen» Karl XII stod främmande för detta intresse, om han ock aldrig lyckades komma fram till det lugn, som är en förutsättning för näringslivets trefnad. I hans ljusa, rastlöst arbetande hufvud hvälfdes och genomtänktes stora planer icke allenast för Sveriges tryggande mot främmande makters afundsjuke stämplingar utan ock för sitt lands inre förkofran. Det är bekant, huru han redan år 1702 utskickade en kapabel man, notarien i kommerskollegium Johan Silfvercrantz att i Europas kulturländer och i Levanten studera handel och industri och huru denne Silfvercrantz, som dog under en resa i Palestina, öfver sina färder icke blott afgifvit förträffliga beskrifningar utan ock värdefulla förslag till upprättande af svensk industri och främjande af dess handel, förslag, som dock ej vunno förtjänt beaktande, ehuru väl konungen betygade »sitt allernådigste kongl. nöje och wälbegä». Det är ock bekant, huru konungen under sina sista år införskref ett stort antal utländska handtverkare, af hvilka en hel del redan före konungens död anländt till Sverige, men hvilka efter hans fall hufvudstupa återsändes till sina hemland, så vida de ej föredrogo att på egen risk stanna kvar och här söka sin utkomst. Verktyg och redskap, som inköpts i utlandet och ankommit hit, blefvo bortslumpade.

Kommerskollegium ägnade sig med allt nit åt de inhemska näringarnas upphjälpande. Skrifvelser af enahanda innehåll med de förut omnämnda till Alingsås afgifna utsändes till samtliga städer men fingo mestadels samma svar som ifrån Alingsås. Kollegium ifrade för tobaksplantering, för schäferiers inrättande och — i strid mot dess förut nämnda åtgärd att hemsända de utländska yrkesmännen — för införskrifning af skickliga industrimän och arbetare från utlandet.

Den populära uppfattningen, att det inhemska näringslivet vid Carl XII:s fall var alldeles utdödt, befinnes icke heller hålla streck. Enligt kommerskollegii protokoll den 6 mars 1618 funnos vid denna tid i riket öfver 8,000 manufakturister och handtverkare, hvartill kom ett antal gesäller och lärpojkar. Samtidigt funnos allenast i Stockholm minst 15 fabriker för tillverkning af ylleyaror förutom en del andra fabriker.

Vid tiden omkring 1718 utfärdades ett för våra förhållanden rätt betydande antal privilegier för nya industrier, såsom yllefabriker, färgerier, tobaksspinnerier, järn-, stål- och metallindustrier, pappersbruk och garfverier.

Det är helt naturligt, att en organisatorisk talang af Jonas Alströms kynne och med den hos denne man inneboende starka tron på sina principers riktighet och det på tidigare framgångar grundade förtroendet till personen, skulle i en sådan miljö vinna ett hart när obegränsadt gehör. Inom kort var Alström »mannen

för dagen»; för sin samtid ännu en omstridd personlighet blef han för eftervärlden *den ende*, som satte alla öfriga industriidkare i skuggan och med tiden omgafs af ett legendariskt skimmer, som gaf upphof till det något öfverdrifna namnet »de svenska slöjdernas fader».¹⁾

Sin fädernestad Alingsås hade Jonas Alström utsett till skådeplats för den verksamhet, som enligt hans och mångens förhoppningar skulle inleda ett nytt tidehvarf af välstånd och lycka för det sargade fäderneslandet. Om ändamåls-enligheten af Alströms beslut beträffande platsen kan man väl hysa berättigade tvivel, men uppenbart är, att detta val bidragit att ge relief åt hans företag: att utan medtäflare på en dittills mycket ringa och obemärkt plats igångsätta en serie af företag, häpnadsväckande genom sin fullständiga nyhet på en ort, där tillfällen till jämförelse saknades, var långt mer ägnadt att rycka folkfantasierna med sig än om företaget fått sin skådeplats på en ort, dit de naturliga förutsättningarna redan lockat företagsamheten. Därmed är ingalunda sagdt, att Alström i reklamsyfte valt sin fädernestad till skådeplats för sin verksamhet. Helt visst har valet af fädernestaden varit ett af de talrika ideella inslagen i tankeväfnaden, hvilka hos den store sangvinikern så ofta till skada för affären skymde bort de affärsmässiga synpunkterna, men som äfven efter motgångarna komma honom att för eftervärlden framstå som en högst sympatisk gestalt.

I Jonas Alströms fädernestad voro meningarna om värdet af de stora nyheterna mycket delade. Hos de flesta fanns snarare fruktan än hänförelse för det företag, som här skulle igångsättas. Vid ryktet om de stora förmåner, hvarmed staten tänkte gynna industrien och dess folk, uppstego hos borgerskapet onda aningar. Skulle icke detta främmande folk slå under sig stadens fastigheter och för dem njuta skattefrihet, hvarpå hela bördan skulle falla på de återstående fåtaliga borgarne! Man tänkte på kontingenten och det betungande båtmanshållet. Andra befarade, att främlingarna skulle göra intrång i de borgerliga näringarna. De yrkesskickliga industriarbetarne skulle, menade man, svårligen kunna så kontrolleras, att de icke emellanåt bedrefvo »bönhaseri»; och huru skulle det förebyggas, att det nya folket med sina ringare lefnadskostnader lockades att i smyg underbjuda borgerskapet? Tiden skulle visa, att farhågorna icke voro alldeles ogrundade.

Välkomna eller icke välkomna — »manufakturisterna» började en novemberdag 1723 att te sig i vår stad. Den 1 november det året skamlade några forvagnar med från Holland införda maskiner öfver »västra Broen» in i staden under ledning af engelsmännen Stephan Bennet och John Biggs. Dessas fruar och ett par lärgossar voro med i tåget, som utan tvivel blef vederbörligen bekikadt af den då fåtaliga befolkningen, bland hvilken sannolikt äfven stod Jonas Alströms gamla moder, som då för tiden bar namnet madame Annika Rislingh.

Huru främlingarna först mottogos i Alingsås omförmäles icke i de tillgängliga källorna, men en skrifvelse från kommerskollegium den 8 mars följande året synes

¹⁾ På en medalj af C. G. T. kallas Alström »De svenska slöjdernas fosterfader».

förutsätta, att något brustit i tillmötesgåendet. Kollegium anmanar nämligen magistraten och borgerskapet »att på allt giörligit sätt wara de härkomna Vlle Manufacturister och handtwärckare uti det som deras beqwämligheet och befrämjande widkommer beforderlig samt obehindrat låta dem tillijka med Consuln Jonas Alström sielf niuta den hielp och handräckning som wederbör.» Magistratens protokoll gör det tillägget: »hwilcket i alla dehlar ödmjukl. hörsammas skall».

Ännu kunde de ledande i Alingsås icke bilda sig någon trogen föreställning om Jonas Alströms planer. De sågo då och då flockar af främlingar anlända, de sågo begynnelse till industrianläggningar, men ledaren själf vistades ännu nära ett helt år efter de första främlingarnes hitkomst nere i Amsterdam. I augusti 1724 fick man här ändtligen någon klarhet angående Alströms planer. Den 3 augusti 1724 upplästes nämligen på rådhuset i Alingsås det privilegiebref, som den 22 juni s. å. blifvit »gifwet i Rådkammaren i Stockholm för Consuln Hr Jonas Alströms här inrättade ylle Manufacturswärck». Äfven här tillägges, att det kungl. brefvet »skall hörsammas».

Nämnda privilegiebref var af följande lydelse:

Privilegium.

Wij Friedrich med Guds Nåde, Sveriges Giötes och Wendes Konung p. p. giöre witterligit, att såsom wår Consul i London Jonas Ahlström oss i underdånighet til känna gifwit, huru som han effter förut anlagdt flit och igenom åtskilliga utrikes resor förwärfwat wetenskap och erfarenhet utij det, som så til in- som utrikes Handelens och Siöfartens samt nyttiga Manufacturers inrättande och tilbörliga drifft höra kan, nu mehra är sinnad at uppå egen bekostnad inrätta et ylle Manufactur af allehanda slag uti staden Ahlingsåhs i Wästergiötland, såsom den der til sådant wärks inrättande bäst och beqwämligast skall wara belägen, anhållandes i underdånighet at som et sådant wärk wid des första inrättning fordrar en ansenlig kåstnad och många swårigheter underkastad är, han alt därföre i nåder må blifwa försedd med sådane Privilegier och förmohner som til detta manufacturs lätande och befordran til upkomst och fulkomlighet tiena kunna; Altså och emedan Wij med serdeles Kongl. Nåde och Wälbehag altid up- taga och benägna äro, at i giörligaste måtto befrämja ett sådant wære trogne undersåtares goda upsåt och flit, som de till hwarjehanda nyt- tige manufacturers inrättande och upbringande här i Riket använda, ibland hwilka Wij och detta Yllemanufactur såsom för det allmänna bästa oundbärligt skatta, och hwar igenom man med tiden kan hafwa en ansenlig winst och nytta at förwänta; Fördenskuil hafwa Wij för skäligt pröfwat til bemälte wår Consul Jonas Ahlströms underdåniga ansökning at gifwa Wårt Nådiga bifall, som Wij ock i kraft häraf honom följande förmåhner och friheter wilja hafwa tillagt och förunt

1:o.

Skall merberörde vår Consul Jonas Ahlström tillåtit wara detta Manufakturwärk, bestående af allehanda slag Ylle Fabriquer uti staden Alingsåhs i Wästergötland uprätta, drifwa och fortsättia, det bästa han kan och gitter, utan någon hinder, meen eller förfång, i en eller annan måtto, så länge han detta wärk wederbörligen underhåller samt derwid godt och oförfalskadt arbete förfärdiga låter, hwarvid han, efter des egen gjorde utfästelse, skall wara förbunden at låta antaga och i förbemälte manufacturer jemte hwad dertil hörer, lära och underwisa Swenske infödde, som til sådant böijelige äro och någon lust hafwa.

2:o.

Alla de manufacturister och handtwärkare af den reformerte läran, hwilka Consuln wid detta wärk ärnar bruka och utifrån införskrifwer, skola på bemälte ort i så måtto äga deras religionsöfning, at dem wähl inga kyrkior till deras gudstiensts offentliga förrättande tilstädias, eij håller några Scholar, doch at de oförhindrade må begå och öfwa sin gudstienst med hwad densamma fordrar utj de hus och härbergen som de bebo, på de här i Rijket til det allmänna Guds dyrkande utsatte tjder och stunder och det i tysthet utan tekn med kläckor, hwilket bör skie uppå deras egit Modersmähl, men ingalunda på Swenska, stående likmätigt kyrkioordningen och religionsstadgan ingen svensk undersåte af den Ewangeliska läran fritt wid sådan gudstienst sig at infinna, den at bewista eller afhöra.

3:o.

Så will ock Kongl. Maj:t i anseende til den af detta Manufaktur Wärk i framtiden förwäntande nytta i nåder aldeles hafwa frikallat alla i staden Alingsåhs nu eller framdeles boende Manufacturister, så wähl som andra, de der som arbetare komma at gå wärket på ett eller annat sätt tillhanda, ifrån alla ordinario eller Extra ordinario Contributioner, Båtzmanshåll, utskrifningar, wakt och inqvarteringar samt flere Borgerliga beswär, af hwad namn de och wara måga och sådant allt så länge detta Privilegium warar och förlänt är. I följe hwaraf

4:o.

Jämwähl atla victualie persedlar, spannemähl, kähl, lius och wed samt annat dylikt, som till manufacturisternes behof och förtäring erfordras, skola för all Tull, accis och annan Publique afgift fritt til staden få införas.

5:o.

Hwad angår de til detta wärket nödiga och utrikes ifrån införskrifwande rudimaterier, så förfares dermed effter Stora Siö Tulls Taxan och enär Manufacturen till en sådan fullkomlighet upbracht blifwer, at någon försändning deraf till utrikes orter ske kan, betalas derfor allenast $\frac{1}{8}$ pro Cent. Men all annan redskap och wärktug, som til denne Manufacturens inrättande antingen här i landet förfärdigas eller utifrån införskrifwes, såsom och allehanda huusgerådssaker, gjorde kläder, wärktug och materialier, som de främmande handtwärkarne första gången til deras förnödenhet med sig införa, blifwa så från Stora Siötullen som lilla Tullen befriade och undantagna.

6:o.

De Manufacturer som härwid tillwärcas af hwad slag de wara måge, skola både i minut och partiewijs, icke allenast i staden Alingsåhs antingen i öppna Bodar eller hemma i husen få försäljas, utan och så länge de äro i första handen obehindradt och fritt för all Tull och afgift få, på alla tider om året, så wähl utom som inom marknaderna här i Riket och dess underliggande Provincier omkringföras och föryttras, dock under en säker Manufacturets stämpel til skilnad ifrån Utrikes införskrefna Ylletillwärcningar.

7:o.

Och som i denna wår stad Alingsåhs allom så wähl jnnewanare som främmande tillåtit wara skall, dock under des inseende som härwid föra Directionen att derstädes än vidare uprätta allehanda slag Manufacturer hwad namn de ock hafwa måge, som hwar annan kunna befordra; Så taga Wij ock dem samma äfwen som alla andra Wåra och Riksens trogna undersåtare utj Wår Kongl. hägn och beskydd. Wiljandes Wij här jemte i Nåder hafwa lämnat alla främmande handtwärkare som sig således til den ändan på förberörda ort nedsättja wilja, frihet at enär dem ej längre anstår at wistas här i Riket, de då, utan någon afgift til Oss och Cronan måge sig åter härifrån begifwa med all sin tillhöriga Egendom, dock at de förut sina med Consulen ingångna Contracter och afsked behörigen fullgiordt hafwa.

8:o.

Huru många Lähre Åhr de wid detta wärck antagne arbetare måge undergå och inom hwad tijd de dervid utlärdas Mästare måge äga frihet för sig sjelfwa några sådane wärck at uprätta; det låter Kongl. Maj:t ankomma på de af Consulen med slike Mästare och arbetare, til Manufacturiets bästa upprättade Contracter.

9:o.

Wij förbiuda ock härmed allwarligen det ingen, eho det wara må skall understå sig på något sätt eller under något sken, antingen bortlåcka och afspänninge göra eller i sin egen tjenst och försvar antaga någon som under detta Manufacturie hörer, och icke tilförene har fullgiordt sin skyldighet, samt sitt ärliga Pass och afskied icke wet framwisa; Såsom icke heller någon Wärfware i freds eller krigstjder skall wara tillåteligit någon af samma arbetzfolck, det ware sig in- eller utom staden, at angripa eller emot Principalens wilja til krigstiensten antaga. Skulle något häremot i det ena eller andra sig tildraga så äger Consulen makt i genom wederbörande Landshöfdinges å Landet och Magistrats i Städerna hielp och bistånd sådant folck at igen- taga, ehwarest de finnas och anträffas kunna.

Desse med flere willkor och förmåhner som de för detta utgifna allmänna Handtwärkshus Priwilegieerne och andra slika måhl angående Kongl. Förordningar förmå och innehålla skall Consulen Ahlström hafwa fullkomligen och til alla dehlar at nyttia och til godo niuta utj Tiugo åhrs tjd, warandes wij jemwähl i Nåder benägna dem samma framdeles effter nödwändigheten och tjernes erfordrande omständigheter at föröka och i en eller annan måtto, till Manufacturiets förkofring och bibehållande utj fullkomlig drifft förbättra. Det alle som wederbör hafwa sig hörsamligen at efterrätta. Till ytterligare wisso hafwa Wij detta med Egen hand underskrifwit och med Wårt Kongl. Sigill bekräfta låtit. Gifwit Stockholm i Råd Cammaren den 22 Juni 1724.

FRIEDRICH

L. S.

S. Bark.

Det är uppenbart, att detta privilegiebref innehöll frön till konflikter mellan stadens gamla befolkning och de nykomna manufacturisterna. Stephan Bennet, Jonas Alströms högra hand, hade redan börjat förvärfwa stadstomter för manufakturverkets eller rättare Jonas Alströms räkning. Skulle dessa fastigheter nu på grund af privilegierna undandragas från den staden ålagda beskattningen, så komme bördan att så mycket tyngre falla på de återstående — just hvad borgerskapet förut befarat. Man behöfver icke under dylika omständigheter söka anledningen till misstämning gent emot nyheterna hos någon viss illasinnad person. När det gäller pengar, pläga människor bli klarsynta och misstänksamma. Att något var på färde, visar sig af ett magistratsprotokoll, dateradt den 9 nov. 1724. Den dagen inkommo på rådhuset fabriköerna Mäster Stephan Bennet, Peter Avard, Nils Borre och Laurence Rice med en skrift, som var undertecknad af dem, Johan Biggs, Olaus Ulla och Johan Löfberg och som innehöll »deras

proposition och förfrågningar i sju punkter bestående». Hvad dessa punkter innehållit, finnes ej angifvet, men efter deras uppläsande åtspordes de fyra fabriköerna angående grunden för deras besvär, då de »såde sig ej det ringaste hafwa emot Privilegiernas åtniutande sedan dhe dem fingo, att klaga utan til godo niutit såde uti Tull och Accijs sampt andra förmåhner så ock i skatter och Vtlagor Otaxerade varit». Efter detta medgifvande lades dem af magistraten på hjärtat, att de »icke borde öfverskrida sina privilegier eller låta uppvigla sig af elaka människor att göra fåfängt buller och owäsande». Hade de något vidare att andraga, så borde de afvakta konsul Alströms hitkomst, »hwilken som en honett man» skulle »ställa allt till rätta».

Att konflikten gällde tolkningen af privilegiernas bestämmelser om frihet från skatter och mera visade sig något längre fram, då stadskassören Jonas Alberg för magistraten anmälde, att han icke varit i stånd att utfå ägopenningar, tomt- och täppören för de tomter, som af manufakturiet inköpts och att konsul Alström vägrat att erlægga dessa utskylder, förrän riksdagen därom yttrat sig. Det är ju själfklart, att borgmästare Paulin i denna konflikt stod på sitt borgerskaps sida, en hållning, som af hans fiender uttyddes till det värsta.

Borgerskapets tidigare yttrade farhågor, att manufakturisterna skulle göra intrång i dess rättigheter, synes äfven ha besannat sig. Den 27 juli 1726 omförmäles i rättens protokoll, att klagomål anförts öfver fabriksfolkets dagliga köpenskap med den kringboende landtbefolkningen. Borgmästare Paulin meddelar då, att han personligen talat med konsul Alström härom och »förnummit det äfven honom (Alström) skulle förtryta, om de som begifwit sig under fabriquen, skulle gå något emot privilegieerne och prejudicera Borgerskapet uti des handtering.» Nu utfärdade magistraten förbud för alla, som »hörde under manufacturiet» att försälja något till borgerskapet eller annat resande folk som bönder från landet vare sig öl, brännvin eller matvaror». En och annan af främlingarna synes ha varit motspänstig och därför fått sig en särskild varning, såsom då konsul Alström själf genom rådmannen Sven Svensson lät förmana samtliga borgerskapet att »ingalunda inmängia sig uti någon handel eller köp af några wahrer med Chartunstryckaren af fabriquen härstädes mäster Pierre Avard».

I Amsterdam hade Alström inväntat resolutionen på sin privilegieansökan. Under tiden hade han gjort flera uppköp af maskiner och råvaror samt anställt flera arbetare och lyckats få alltsammans välbehållet till Alingsås. Här hemma hade arbetet på fabriksanläggningarna tagit sin början under Bennets ledning. Ett färgeri för ylle och silke anlades, och början gjordes till inrättande af ett kattunstryckeri och ett strumpväfveri.

De främmande handtverkarne funno tydligen icke förhållandena härstädes i allo sådana, som de väntat sig dem, liksom de icke heller i allo motsvarade de förhoppningar, som på dem ställdes. De voro ju sammanskaffade från vidt skilda länder och folk och tillräckligt själfmedvetna för att lätteligen utan någon utanför ståendes »intriger» skapa vantrefnad sins emellan. Många tröttnade och ville

bege sig härifrån, och många utförde denna sin afsikt. En här förvarad »förpassning» visar den hållning, stadens magistrat ansåg sig böra iakttaga gent emot främlingarna. Det gällde en år 1724 hit anländ strumpväfvare Johan Georg Schilling, som efter omkring 4 månaders vistelse i Alingsås »säger sig wara sinnad att uti sine angelagne ährender willia förresa till Götheborg och vidare derifrån till Amsterdam». Magistraten förstår afsikten och klargör sin ståndpunkt på följande sätt: »Nu ehuruwähl Magistraten (som mycket åstundar att Manufakturiet kunde komma uti god drifft och ordning, och att sådana Personer som, till wärckställande af dylikt äro beqwähmlige, äfwen wille qwar blifwa och sigh här nidsättia) med all flijt jemwähl honom tillhanda gådt, i mening att honom beqwähma till att blifwa här qwar, äthminstone så länge till deß Principalen för Manufacturisterne härstädes Hr. Consuln Ahlström som dagel. förwäntas, hit ankommer, så har man dock honom därtill icke kunnat willig giöra eller öfwertahla».

Strumpväfvaren Schilling kom emellertid af någon anledning att stanna kvar i Alingsås och här sluta sina dagar år 1730. Det hade för honom varit lyckligare, om han fullföljt sin afsikt att flytta härifrån, alldenstund han sedermera blef åtalad af sin tjänstepiga att hafva förfört henne, och vid sitt enständiga nekande ålagd wärjemålsed, från hvilken döden dock befriade honom.

Alström hade fått sina »vackra privilegier» och gjort omfattande förberedelser. När han nu hemkommit och skulle på allvar sätta sina stora planer i verket, befann han sig inför svårigheter, som kunnat nedslå modet hos hvarje annan. Här i Alingsås möttes han af ledsamma nyheter om det främmande industrifolket, bland hvilka han måste företaga en rensning. Värre var dock, att hans penningmedel tagit slut, i det hans ej obetydliga förmögenhet förbrukats på resor, på uppköp och på värfning af ofta dyrlegdt folk. Det fordrades ett i sanning ljust lynne för att icke tappa modet, när det intresse för hans företag, som han väntat, uteblef. Efter fåfänga försök hos de välmående köpmännen i Göteborg beslöt Alström att försöka sig hos de kapitalstarka bruksägarne i Bergslagen. I December 1724 reste han uppåt landet med prof på en del i Alingsås förfärdigade manufakturvaror. Bland brukspatronerna i Bergslagen blef kan bättre förstådd och lyckades i början af 1725 få tecknade 270 lotter à 100 daler silfvermynt för ett bolag eller en societet, som skulle stödja hans företag i Alingsås. Detta var en vacker början, men Alström hade ännu många svårigheter att utstå, innan han kunde anse sitt företag någorlunda tryggt. I Stockholm tog sig riksrådet grefve Carl Gyllenborg äntligen an Jonas Alströms sak och intresserade själfva konungen därför; så att denne blef den förste, som tecknade sig på en bidragslista till förmån för Alingsås manufakturverk. Detta höga föredöme följdes af ett trettiootal ämbets- och köpmän eller som det på den tidens språk uttrycktes »högre och nedrigare Adelsmän, Ståndspersoner och Borgare». Den 10 maj 1725 uppsattes »Författning öfwer de Conditioner, om hwilka wederbörande respective Herrar Interessenter uti Ahlingsåhs Manufacturwärck öfwerenskommit till hela Manufactur Societetens styrka och säkerhet wid samma nyttiga wärcks behöriga

skötsel och styrelse». Denna »bolagsordning» underskrefs af konung Fredrik och alla i Stockholm varande delägare. En styrelse af fem »direktörer» utsågs, bland hvilka naturligtvis Alström befann sig. Den 7 september 1725 hölls den första bolagstämman, då Alström, som allt fortfarande uppehöll sig i hufvudstaden, var närvarande.

Här hemma pågick arbetet med anläggningarna af de nya verken. *Strumpväfveriet* hade nu kommit i gång och tillverkade af silke, ull och bomull flere slags strumpor, tröjor och mössor. Ett *bandväfveri* för tillverkning af släta och fasonerade sidenband var äfven igångsatt, likaså ett *etamin-* och *stofftväfveri*, där »för allehanda stånd och kön» tillverkades »etaminer, chalong och rask» m. m. Ett *klädesväfveri* och ett *frisväfveri* voro äfven i gång men arbetade endast med en väfstol hvardera. Det beramade kattunstryckeriet synes däremot alltjämt vänta på sin fullbordan. *Tobaksspinneriet*, som med tiden visade sig vara det mest vinstgivande verket, anlades 1726.

Men under tiden pågingo också slitningarna mellan den gamla stadsstyrelsen och »manufakturisterna». Borgmästaren Paulin sträfvade att värna sitt borgerskaps privilegier gent emot de nya privilegier, som på dem ville göra intrång. Hans hållning ådrog honom fiendskap från entusiasterna för den nya ordningen. De framburo sitt skvaller inför kommerskollegium, som fann anledning att till borgmästaren Paulin sända ett »varningsbref». Detta bref är dateradt den 7 maj 1726. Jonas Alström befann sig den tiden ännu i Stockholm och kunde alltså icke personligen taga kännedom om förhållandena i Alingsås. Hans personliga närvaro skulle helt visst ha verkat utjämnande och försonande. Att »privilegeradt» folk af genomsnittstypen lätt antaga anspråksfulla fasoner är en erfarenhet från alla tider, liksom ock, att den som icke utan motstånd vill finna sig i dessa fasoner, blir utsatt för omilda omdömen och — då sådant kan åstadkommas — taktlös behandling. Borgmästare Paulin var år 1726 en man på 56 år, han hade suttit som borgmästare i Alingsås i 30 år. Sitt ämbete hade han förvaltat med största nit och med all heder. Efter den påtagligen förhastade suspensionen år 1722—23 hade han fått fullständig upprättelse. Då uppträdde plötsligt i hans kära stad skaror af främlingar med privilegier, som uppenbart strida mot stadens, hvilka icke blifvit i laga ordning återkallade utan tvärtom helt nyss bekräftade. Att en man, som är satt till väktare öfver lag och rätt, icke utan motstånd låter dessa heliga samhällsgrunder rubbas borde icke bli föremål för klander.

Paulin fick i rikt mått uppbära klander, hans öde blef att för eftervärlden utmålas som en illasinnad person och det sätt, hvarpå han efter mer än trettioårig tjänstetid skildes från sitt ämbete måste betecknas som egendomligt. När borgmästare och rådmän den 7 oktober 1727 (Birgittamarknaden) voro stadda i utöfning af sitt kall, blef dem helt plötsligt »vidare disposition betagen». Afsatt alltså tillika med sina rådmän utan åtal, utan rannsaking och utan dom!

Ett slags dom hade ju föregått. Den 20 juni 1727 hade Alström fått förnyade och utvidgade privilegier, som bland annat innehöllo, att »som borgerskapet i

Alingsås afsagt sig stadsprivilegierna jämte all borgerlig handtering och näring och blifvit med Manufacturiet incorporerade såsom handtlangare; hwarmed ock Stadens Magistrat uphörde, och Borgerskapet ställdes under Manufactur-Directeurernas inseende, en Politie- och Ämbetsrätt utlofvades, men Justitie och Civile saker, som werket icke angingo, skulle afgöras af Häradshöfdingen i orten med tillkallade bisittare».

Något officiellt och formenligt meddelande om den viktiga förändringen synes icke ha förekommit förr än den 19 februari 1728, då på rådhuset upplästes »Kungl. Maj:ts allernådigste Alingsåhs Manufacturie benådade Privilegier gifne Stockholm i Rådkammaren den 20 juni 1727», »bestående i Ellofwa Puncter». Visserligen får det ju förutsättas, att Paulin kände till det nya privilegiet, men såsom gammal jurist väntade han väl ett meddelande i laga form och därtill någon ersättning för mistade förmåner, dem han icke kunde anses frändömd.

Enligt privilegiet skulle »alle publique hus, lägenheter och utjordar med därtill hörande dokumenter, skrifter och handlingar upplåtas Societeten, med samma rättigheter och inkomster som staden det innehaft». Äfven hvad detta vidkommer synes Paulin ha gjort svårigheter, så att direktören Bennet fann sig föranlåten att påkalla landshöfdingens ingripande. I skrifvelse den 8 mars 1728 förordnar landshöfding O. Gyllenborg häradshöfdingen Lars Sundberg att »efter föregången Communication med vederbörande och utsatt termin från borgmästaren Paulin och för detta varande magistrat i Alingsås behörigen inventera stadens tillhörigheter och med första ske kunde öfverlämna allt till direktör Bennet». Då inventeringen dröjde, vände sig Bennet ånyo till landshöfdingen, hvilken i ny skrifvelse den 30 april befäller, att inventeringen ofördröjligen måste verkställas med tillägg, att, därest borgmästaren Paulin »widare motwillja ther utinnan wijsa skulle», någon »olägenhet lærer wärckeligen honom öfwergå». Inventeringen verkställdes den 6 maj, och därmed var Paulin försatt i översamhet och hans kära stad honom fräntagen.

»Privatorum hus, gårdar och jord» voro dock undantagne från »incorporeringen» med »manufakturiet». Från sin privategendom kunde Paulin icke undanträngas. Han bodde ock kvar i Alingsås åtminstone ett tjugotal år och var en flitig deltagare i de offentliga förhandlingar, till hvilka han ägde tillträde, t. ex. sockenstämmorna.

I 1727 års privilegier stadgades, såsom ofvan omnämnts, att häradshöfdingen i orten med tillkallade bisittare skulle på 2:ne tider om året afgöra alla Justitie och Civile saker, som werket icke anginge». Denna bestämmelse blef tillämpad, redan innan privilegierna offentligen upplästes på rådhuset, och synes man icke heller därvidlag tagit det synnerligen strängt med formerna. När den nya domstolen den 15 november 1727 hade sitt första sammanträde, uppkom på rådstugan fältskären Berent Schivert som ombud för mästarne Hockstedt, Schülling, Neumarck, Warner och Schram och »påminste», att stadstjänaren icke tillsagt alla fabrikörerna om bl. a. bisittarevalet, hvarföre de icke haft tillfälle att därvid yttra

sin mening. Schivert begärde nu å de nämnda mästarnas vägnar, att anskaffande af fullmakter för de valde bisittarne skulle uppskjutas, till dess konsul Alström kommit hem från Stockholm.

Äfven sedan staden införlifvats med manufakturverket och det forna borgerskapet blifvit detta verks »handtlangare», förspörjas slitningar mellan de olika samhällselementen. Så hade direktören Bennet den 3 juni 1728 instämt åtskilliga »denne stads Rote Intressenter» för uteblifvande från vägröjning den 22 och 24 maj. När målet förevar, begärde bandväfvaren Anthony Hockstedt på öfriga åtalades vägnar få veta, hvem som vore åklagare, och då det svarades, att det vore Bennet, begärde Hockstedt få detta taget till protokollet(!). Olika meningar rådde om skyldigheten att deltaga i väghållet. Fabriksfolket åberopade sina privilegier och ville vara alldeles fria från alla onera. De fria borgarne ansågo däremot, att efter de sista privilegiernas tillkomst ingen skillnad kunde göras mellan invånarne i »manufakturstaden». För tillfället träffades det aftalet, att Bennet afstod från käromålet, mot det att de åtalade genast utförde röjningen. Själftva principfrågan beslöt rätten hänskjuta till landshöfdingens afgörande.

En kinkig fråga, som nära nog stälpt hela det beramade företaget, var den om det införskrifna industrifolkets religionsöfningar. Huru denna fråga omsider löstes, visar oss de första privilegiernas 2:dra punkt. Bland de inflyttade fanns emellertid ett icke ringa antal tyskar af evangelisk-luthersk trosbekännelse. Hvad dessa beträffar, förelåg ju inga betänkligheter i fråga om religionen. Det ansågs dock med hänsyn till språket och mindre skiljaktigheter i gudstjänstbruk nödvändigt, att det tyska industrifolket erhöi sin egen präst. Landshjälpsdeputationens utskickade, som år 1729 besökte Alingsås berätta i sin relation, att »utlän-dingarne hade en gudfruktig, skicklig och ärbar präst, vid namn Johan Jurgensen Bieulderup, som predikade på tyska språket och på sin kammare höll skola för barnen, där dessa undervisades i tyska, latin och svenska»¹⁾. Den 13 maj 1730 »reciterades» på rådstugan »Hr Bullerups tilstånd af Kongl. Maj:ts bref till Consistorium at få förrätta Präste Embetet för Tyska Fabriquerne Såväl för altaret som vppå Predikostohlen, såsom en Subaltern». Det sista uttrycket betecknar den tyske prästens ställning till församlingens kyrkoherde, under hvilken han skulle lyda.

Den tyske prästen var vid sin ankomst till Alingsås ett godt stycke öfver 60 år, hvilket emellertid icke hindrade, att han blef förälskad i en svensk flicka från Ale härad, som hade tjänst hos guldsmeden Singöhl, hos hvilken prästen bodde. Flickan synes icke ha haft något emot att bli prästfru, men så var olyckan framme. Bieulderup dog gå våren 1732 (i mars) och i maj samma år kom till världen hans dotter, som efter modern fick namnet Maria. Sammanhanget hölls hemligt tills på hösten, då modern inför rätten angaf, att hennes barn tillika var den af-lidne Bieulderups. Inför rätta förmanades modern att icke beskylla prästen för sådant på hans döda mull och dikta på honom hvad en annan begått. Vittne-nas utsagor visade dock, att Bieulderup redan i lifstiden erkänt saken och sökt att

¹⁾ Stråle 107.

få gifta sig med sin Maja. Komminister Torin, som var inkallad som vittne, hade besökt prästen under dennes sjukdom och hört hans yttrande: »Jag har stort schagrin för denna flickan» och fruktat för »at församlingen skall hata honom». Prosten Wahlberg hade också varit där och hört hans bekännelse och blifvit ombedd »att icke så snart inberätta saken för konsistorium».

Domstolen förklarade Maja Ifvarsdotter såsom »häfdad under äktenskapslöfte och fri från världsligt straff» samt »at hon bör niuta den Rätt vid des kyrkiotagning som den, hwilken af sin Fästeman är för wigselen häfdad worden».

Därmed var den arma moderns kvinnliga heder återupprättad. Bolerups¹⁾ änka och dotter lefde kvar i Alingsås. Det måste ha varit svårt för dem att draga sig fram, ty år 1744 åtnjuta de understöd ur kyrkans fattigkassa. Ännu 1757 åtnjutes sådant understöd af Bolerups änka, men året därpå saknas hon i förteckningen, hvadan hon då väl slutat sina dagar.

Dottern Maria blef gift med stadstjänaren Uhrlin.

I § 2 af privilegierna den 20 juni 1727 hade »förunnats» manufaktur-societeten i Alingsås »en politie- och embetsrätt». Kommerskollegium hade fått befallning att inkomma med sitt betänkande. Då hade konsul Alström önskat få till Kommerskollegium inkomma med »projecter till sådana ordningars inrättande» men tillika för societetens direktörer förklarar, att han själf vore »med åtskilliga angelägenheter till wärkets vidare inrättning, utvidgande och drifft samt räkenskapernas iordningbringande så öfverhopad, at han, ehuru gärna han och önskar, icke ser sig allena och utan någon habil persons biträde i arbetet i stånd, altsammans så skyndsamt kunna wärkställa, som angelägenheten fordrar.» På förslag af Alström göra direktörerna därför underdånig framställning till konungen om förordnande för borgmästaren *Jöns Stobæus* i Malmö, hvilken »om vid en sådan inrättning förefallande angelägenheter skall äga et godt begrep», att i detta fall gå societeten tillhanda. Direktörerna begära, att Stobæus straxt skulle få resa till Alingsås och där förblifva, »till dess detta warder brackt i fullkomligt project», naturligtvis på societetens bekostnad. Kongl. Maj:t lämnade sitt bifall, »dock att borgmästaren Stobæus inte länge blir ifrån sin bestälning i Malmö.» Ansökningsen är undertecknad af H. v. Fersen, E. B. Cameen, B. van Schoten och Abraham Arfwedson.

Arbetet med den nya »politie- och embetzordningen» måtte emellertid ha tagit mera tid i anspråk, än beräknadt var. Borgmästaren Stobæus blef icke färdig med arbetet 1728, hvarför manufactur-direktionen i april 1729 gör framställning om nytt förordnande för honom att »resa ned til Alingsåhs Manufacturiewerk», att der fullfölja sitt arbete med »politie och embetzordningen» för staden. Äfven denna begäran blef bifallen.

Denna sista ansökan är underskrifven af H. v. Fersen, Gust. Boneauschiöld, E. B. Cameen, Jacob Polack och Abraham Arfwedson.

¹⁾ Denna form har prästens namn i senare handlingar.

Omsider blef denna nya politie- och Embetsordning färdig, hvarpå den år 1732 den 17 maj af Kungl. Maj:t utfärdades. Detta opus af Jöns Stobæus är ett sannskyldigt mästestycke af samhällsdespotism. Först åberopas däri 1727 år privilegier angående upplåtelse till societeten af »alla publique hus, lägenheter och utjordar med tillhörande skrifter och handlingar» med samma rättigheter och inkomster som staden dem innehaft. 2:o Förklaras, at desse hus, lägenheter och utjordar icke skulle förminskas, förvärras, ödeläggas eller abalieneras annorledes än mot jämnogodt vederlag inom Stadens Jurisdiction. Men hwad Societeten icke behöfde, kunde lämnas till andra Stadens innebyggare emot Tomt- och Täppören eller andra i Städerna vanliga afgifter, för att användas til Schäffrier, Plantationer, Byggnader m. m. 3:o Om någon hade olagligen tillvällat sig förberörde ägor, så ägde Societeten med första dem till Staden att vindicera och skulle därjämte alla tomter och lägenheter, som godvilligt försålles, hembjudas Societeten, som ansågs för närmast, dem at inlösa, dock bördsrätten hvarjom och enom förbehållen. 4:o Inga andra tillåtas at sig nedsättja, länge vistas eller fast egendom sig tillhandla än sådane som Societeten eller Directuren i orten pröfvade nödige; och om då eller framdeles befunnos någre onödige och onyttige personer, så i fall slike efter undersökning och varning icke ville bättra sig, borde de flytta därifrån med sin lösa egendom och afträda den fasta till Societeten emot lösen, efter mätismanna ordom. 5:o Emot det Societeten ansvarade för Båtsmäns (4 st.) och Contributions Contingentet, samt sörgde för hwad som tarfwades till Stadens Publique Byggningar; tillerkännes Societeten fri disposition öfwer Stadens inkomster och rättigheter, med frihet derjemte, at så fördela näringsmedlen Innevånarne emellan, som till deras och Societetens nytta bäst pröfvas kunde. 6:o Efterlåtes Societeten att författa hushålls-reglor, till Mästares, Gesällers, Handtlångares med fleres efterlefnad. 7:o Förklaras, at under Stadens Jurisdiction begripes icke allenast alt, hwad inom dess staquet är belägit, utan ock all den jord, fastighet och ägor, som staden donerade äro, eller hädanefter genom donation, köp eller byte tillfalla kunde, intill Stadens ägor belägne; och skulle alla uti Staden och på dess ägor boende, samt främmande stå under Stadens Jurisdiction, dock at Adelige Privilegierna härigenom ej förkränktes. 8:o Ägde Societeten att tillsätta en Directeur med tillagdt anseende och myndighet, att wara Stadens förman, hwars göromål skulle vara, at föra General Direction öfver stadens Oeconomie och Politie, samt handhafwa de derom författade ordningar; hafva vakande öga öfwer Stadens ämbetsmän och Betsjente, samt låta förbrytelser åtalas af den Fiscal som af Directeurena skulle antagas. 9:o Den af Konungen, på Societetens ansökning, tillförordnade Justitiarius skulle föra præsidium wid Stadsrätten, och där afdöma Ciwile och Criminelle mål, samt gå Directuren tillhanda vid alla Politie- och Oeconomie måls inrättningar, så ock Ordningars och angelägne sakers skriftliga författande, så ofta det åstundades. 10:o Förutan Justitiarien borde vara åtminstone fyra Rådmän till Stads-Rättens beklädande, som skulle antagas af Justitiarien och Rätten, efter

öfwerwägande med Directeuren, hwilka tills vidare skulle hwart annat år omväxlas och andre i deras ställen på lika sätt tillsättjas. På samma sätt skulle jämväl Notarien och nödige Betjente vid Stads-Rätten antagas. 11:o Vid Stads-Rätten skulle Justitiæ samt förekommande Politie- och Oeconomie mål afgöras, hwaremot, uti apellable Justitiæ mål, finge vädjas under Kongl. Götha Hof-Rätt, då tvistesumman öfwersteg 200 Daler Silfwermynt; men uti Politie- och Oeconomie-mål besvär anföras i Kongl. Commerce-Collegio. 12:o Justitiarien med 2:ne Rådmän och Notarien ägde uptaga och afdöma ringare brottmål, så ock Civile mål, som ej stego öfver 10 daler silfvermynt. 13:o Uti Stads-Rätten skulle ock afgöras alla tvister i viktigare mål, angående Directeurens Contracter med Fabriqueurer, Handtwerkare, Mästare, Betjente och Manufacturarbetare; men stridigheter emellan handtwerkarne sjelfwe, deras Gesäller, med flere, angående sjelfva Manufactur-arbetet och brott emot föreskrefne Reglementer, skulle afgöras vid Embets- och Hallrätten, emot hwars Resolutioner den missnöjde finge beswära sig vid Stads-Rätten, om saken öfversteg 15 daler Silfvermynt, eljest ginge Hallrättens dom i verkställighet. 14:o Executionsverket i Staden skulle Directeuren i orten förvalta; men de som voro missnöjde med Directeurens Resolutioner och förrättning, fingo beswära sig hos öfverdomaren. 15:o Stads-Rättens Justitiæ Protocoller skulle insändas till Kungl. Götha Hofrätt; men Politice- och Oeconomie-Protocollerna skulle förvaras vid Stads-Rätten. 16:o Directeuren skulle undfå nödige Förordningar, som utkommo genom trycket, hvilka jämte andre Stadens Documenter skulle förvaras i Stadens Archiv.

Med detta skarpa vapen hoppades nu Alström kunna tämja den hop »bändige handtwärckare», som han då hade i ett antal af »till 1000 personer både inom och uthom staden». Stämningen måtte ej ha varit odeladt trefflig här nere i Alingsås att döma af en hel del tämligen futtiga mål inför manufakturrätten. Så hade någon skriftligen anmält för Alström, att invånarne Anders Törngren och Oluf Johansson »skymfat manufakturverket». Detta ansågs af Alström så viktigt, att han i skrifvelse från Stockholm fordrade rannsaking med bråkmakarne. Sådan kom till stånd, och därvid befanns, att de två männen i upprymdt tillstånd påstått, att de voro orättvist behandlade och svurit öfver dem af borgerskapet, som första gången gifvit sig under fabriken. När brandvakten ville stilla dem, hade Oluf Johansson sagt: »Jag s—r i brandvakten och Consuln med».

Ett annat lika högviktigt ärekränkingsmål relateras sålunda: »Uppå Stofftwäwaren Mårten Georg Gottfrid Neumarecks giorda ansökning, fördes till Protocollet den attest, som strumpstickaren mästare Johan Hindrich Sperbach gifvit under den 28 maj sidstlidne [1730] lydande i Bokstafwen, som efterföljer: Bezeuge hiermitt das ich von Christoph Luck dieße Worte gehört habe, von einem Schelm bin ich weg, und zum andre gekommen, gesche[hen] beij Amber Uglya, welches ich auff mein Gewißen kan aussagen».

Jämte dessa ärekränkingsmål »af ringa värde» förekomma andra mål af betänkligare art, som rörde synder mot sjunde och sjätte budet. Ärligheten blef starkt frestad

af allt det nya och glänsande kram, som vid manufacturiet såg dagen, och de svenska kvinnorna måste ha varit mycket lockande för gesäller och mästare vid manufacturverket.

Blott några exempel! År 1730 åtalade mästare Neumarck en sin tjänare för att ha från husbonden snattat i småposter ull och garn, som han sedan för öl och brännvin sålt till ett par hustrur i staden. Tjänaren dömdes att för stöld af saker till ett värde af 9 daler 17³/₄ öre s:mt slita spö, då 3 slag af hwart par skulle svara mot 1¹/₄ daler s:mt. Det blef synd om spögubben, om han skulle ge lagom ranson af denna undfägnad. Sju par blef ju för litet och åtta par för mycket. Hustrurna dömdes, den ena till 3 par ris, tre slag af paret, och den andra till 3 dygns vatten och bröd i stadens fängelse.

Färgare Claes Warner åtalade samma år en hustru i Stockslycke för stöld af tyger, garn, färgstoffer och färgingredienser af olika slag till ett sammanlagdt värde af 15 daler 16¹/₂ öre s:mt. Hustrun bekände och dömdes att ersätta det stulna med tredubbla värdet eller i brist på medel till böter undergå kroppsstraff »med Riisslitande», då tre slag af ett par ris skulle svara emot 2¹/₂ daler s:mt, hvarefter kvinnan en söndag skulle »stå uppenbar kyrkoplikt» i Alingsås stads-kyrka. Det blef en anseelig mängd stryk för den stackars kvinnan, om hon icke kunde betala.

Vice direktören Stephan Bennet, som synes ha varit en ordningsälskande och duglig man, hade iakttagit, huru fabriksungdomen genom den i staden florerande krögerirörelsen förleddes »till fyllerij och oskickelighet lefwerne, hwarigenom händt att 2 à 3 dagar blefwit eftersatte att tillstådes komma på wärckstäderna», hvarför han å en sammankomst fått till stånd en öfverenskommelse, att ingen i staden »sedan klockan är 10 om aftonen, skall sällia öhl eller Brännewijn». Detta hade skett redan år 1727. Samma år hade Bennet åtalat stadsinvånaren Svanman för felaktigheter i nämnda afseende och låtit till protokollet anteckna »att Svanman fått offentlig varning och blifvit tillsagd att upphöra med sin rörelse», sedan han dock fått 14 dagar på sig att realisera sitt lager af öl och brännvin. Hjälpte icke varningen, vore Bennet sinnad att anmäla Svanman och få honom drifven ur staden »som en otjänlig, likmätigt Privilegierna».

Krögeriet med ty åtföljande fylleri och oordningar var emellertid icke så lätt utrotadt. Dess tillvaro röjer sig i dombokens protokoll, där dock troligen endast mindretalet fall fått ett återljud, såsom då slagsmål etablerats eller då tvist uppkommit om betalningen.

Stadsuppsyningsmannen David Gerhard Weber åtalade den 14 juni 1731 å gästgifvaren Bergmans änkas vägnar Schlappmakaregesällen Johan Gottfrid Sperrbach för det denne vägrat betala en räkning å intagen förtäring. Nämnde Sperrbach hade i februari månad kommit in på gästgifvaregården i sällskap med gesällerna Heuter och Weiland och uppträdde som »wohltäter», hvarvid han tagit in bl. a. 3 kannor »Hoglands wijn». Han hade vid tillfället betalt 2 daler s:mt men var skyldig ytterligare 4 daler. Sperrbach hade icke behagat infinna sig för rätten

utan skulle ha sagt till stadstjänaren Per Nilsson: »I hafven varit hos mig med en stämning, men jag går icke till Rätten med justitiarien för det han är min owänn, och aldrig kommer jag för hans domstohl». Sperrbach dömdes frånvarande »contumaciter» att betala skulden och dessutom att böta 20 daler s:mt för »uteblifwande och sidvördnat» samt att göra offentlig afbön.

Redan vid denna händelse framskyntar hos »de bändige handtverkarne» lusten till uppstudsighet mot de lagliga myndigheterna. Men värre saker skulle samma år 1731 inträffa.

Den 8 augusti 1731 hade spelats Comœdie här i staden. Sedan »Comœdien» vid 11-tiden på aftonen »warit sluten» hade stadsfiskalen Weber följt med »Comœdiant-spelaren» in på gästgifvaregården. Stadsbetjanten Per Nilsson och hans kamrater, som hållit vakt vid »Comœdien» hade då kommit och av »Comœdiant-spelaren» begärt sin betalning, då denne »bad dem gå in i köket och taga sig en kanna öhl, det de gjorde». Medan så stadens polisstyrka var samlad på gästgifvaregården, hade sång hörts först från gatan och så inne på gården. Det var gesällerna Bödiger, Heuter och Freytag, som roade sig med att till polisens ära sjunga »Häschersvisan» (Häscher = »Griphummer», hvilket glåpord användes om polisen.) Fiskalen Weber hade då gått ut på gården och tillsagt gesällen Bödiger att hålla sig stilla och »ei sjunga så sent och inne på gården, eftersom, förutan det lustitiarien gästar der, och så Herr Öfwerste Lieutenanten Blommenschiöld med sitt Fruentimber logerade der, och wille hafva sin nattero». Bödiger hade då svarat, att Weber icke kunde »förbjuda honom att sjunga». Då hade Weber sagt sig vilja »probera på, om han sig der til fördristade», hvarpå gesällen naturligtvis ansåg sin gesällära kräfva att han ånyo upptog sången. Då hade Weber fattat i Bödiger för att få honom ut ifrån gården och så hade ett litet slagsmål kommit i gång, hvarvid Weber »nödgades med sin käpp ge gesällen några slag», med hvilken behandling han enligt ett vittnes utsago fortsatt äfven sedan han fått Bödiger utom porten. Bödiger hade instämt fiskalen för misshandel, och fiskalen fick verkligen böta »tre gånger sex marker s:mt».

Detta var emellertid endast förspelet till händelser af allvarligare slag. Några dagar efter uppträdet på gästgifvaregården sammangaddade sig på eftermiddagen den 13 augusti »en deel gesäller och lärogåbar uhr wärkstäderna». Enligt stadsfiskalens berättelse skola dessa »emot aftonen uti skymbningen, öfwerfallit hans huus, och med stenar och Påkar slagit sönder fönster och Luckor hos honom». I tumultet hade äfven ett skott lossats. Det befanns emellertid ha varit stadsfiskalen själv som skjutit, enligt egen uppgift af den orsaken, att han missförstått, justitiariens order att slå på portarne till tecken, att borgerskapet skulle »sambla sig, til att styra detta owäsendet». Stadsfiskalen hade såsom ledare för tumultet åtalat »mäster Neumarcks gesäll Heuter och dess lärodräng Niels Bengtsson, mästergesällerna Luck och Meijer med dess swåger Strumpwäfvaregesällen Anders Falck och Tunnbindaren Fröling». Vid förhöret nekade samtliga och sade sig väl ha sett, att man slog i fiskalens luckor och fönster med stenar och påkar

men icke visste, hvem som gjort det. Så mycket framkom dock, att upploppet varit planlagdt och att deltagarne under eftermiddagen samlats på vissa mötesplatser i staden. Så hade en del suttit hos Lars Lang och druckit, andra hos slaktaren Wirdt. Hos den senare hade gesällen Heuter inkommit och frågat: Sind alle Bursche Da? Gördelmakaren Peter Wallmark, som äfven varit tillstädes hos Wirdt, berättade, att han strax efter Heuters visit hört visan från gatan och då gått in i sin åt gatan belägna kammare. Härifrån hade han sett, huru den åtalade Luck vid Ambjörn Ugglas port anfallit stadsväktaren Anders Svensson och gifvit honom ett slag. När då väktaren »velat draga ut sin wärja», slog drängen Nils Bengtsson honom i hufvudet med en stör, »så att han fallit neder, fötterna stått i wädret». En person som varit i närheten, hade ock fått slängar af den ondsinte Nils Bengtssons »fårck». Sedan hade hopen rusat till stadsfiskalens bostad, slagit i hans luckor med påkar och stenar och ropat: »Carnaille, kom ut!» Fiskalens hustru och barn »hade måst taga sin retirade uhr huset».

* * *

Från hösten 1727, då makten rycktes ur den förra magistratens händer, hade häradshöfdingen Lars Sundberg på Hjelmared en tid bortåt varit domhufvande i Alingsås stad. Denna anordning befanns dock inom kort olämplig, hvarför Alström och hans med-direktörer vände sig till Kongl. Maj:t med begäran att för staden måtte förordnas en egen »justitiarie», enär »det för wärcket och den därunder incorporerade staden skulle blifwa allt för beswärligt längre i ofvannämnda måhl af häradshöfdingen i ohrten sig at betjena såsom den der ej allenast bor utom staden utan ock sine andre många ämbetssysslor bestrida måste». Häradshöfding Sundberg säger i bilagd skrivelse, att han icke längre kan i så måtto biträda ett så vidt beprijligt manufakturwärck, som i Alingsås är anlagdt». Sedan Göta hofrätt och kommerskollegium fått tillfälle att i ärendet yttra sig och direktörerna till befattningens förste innehafvare föreslagit assistenten vid Stockholms »Politie Collegio» *Mathias Sweder*, beslöts i rådkammaren den 19 okt. 1730, att denne skulle få Kungl. Maj:ts fullmakt at vara justitiarius i Alingsås »utan at däruti nämnes om rangen, hwarvid wid riksdagen kan göras ansökning». Justitiarien skulle af societeten aflönas med 500 daler silfvermynt årligen. Konungen medgaf äfven societeten rätt att vid uppkommande ledighet föreslå lämplig person till innehafvare af sysslan.

Justitiarien Sweder höll den 18 nov. 1730 »Manufakturrätt» i Alingsås och hade då till bisittare Sven Svensson, Hans Bergman, Johan Löfberg, Torsten Mårtensson och Lars Lang. Af bisittarne hade Sven Svensson under borgmästare Paulins sista tid »söndrat sig från Rätten» och »begifwit sig under fabriken», helt visst för att hålla sig uppe vid den väntade stora omstörtningen. Manövern hjälpte honom icke länge, alldenstund han den 22 januari 1731 nämnes såsom »entledigad». Bisittare vid det sist nämnda tillfället voro Stephan Bennet, Olof

Thunberg, Johan Löffberg, Torsten Mårtensson, Lars Lang och Anders Bengtsson, af hwilka de tre sistnämnda voro f. d. borgare, de öfriga fabrikörer.

Justitiarien Mathias Sweder fick på sin lott att publicera och väl äfven affatta de »hushållsreglor till Mästares, Gesällers, Handtverkares och andras efterlefnad», som omnämnas i »Politie- och Embetzordningen». Den 31 december 1733 utfärdades med underskrift af Jonas Ahlström å Manufacturie societetens vägnar »Reglor, hwarefter de här wtj Manufacturstaden Ahlingsåhs tillordnade krögare hafwa sig att rätta». Dessa »Reglor» ålägga krögaren »att tillse det widh deras krögerijer bibehålles ett stilla och skickelighet lefwerne, icke tillstädiandes Eder, Swordom, Slagsmåhl eller annat oanständigt wäsende, uthan att sådant gienast afstyres eller angifwes». Krögarna förstädigades att noga efterlefwa den kungl. förordningen den 17 april 1730 om »Swalg och Dryckenskap» samt förbjödos tillåta, att »Societetens läregåbar och drengiar sittia på krogarne till drycks». Ej heller fingo krögarna till sådana något »utborga, på det de derigenom icke måge till fyllerij och lijderlighet få tillfälle». För att betaga ungdomen tillfälle »att fatta en otidig lusta och begärelse till slika ostycken» var allt »spel med Kortt och Tärning» å krogarna förbjudet. »Krögerijerna» skulle alltid vara försedda med »wällbrygt dubbelt och enckelt öhl sampt godt swenskt brännewijn, hwilka drycker skohla af wißa tillordnade proberas om de äro swarsgoda». Priset på dessa varor skulle regleras efter priset på spannmålen, »så offta nödigt pröfwat». Pristaxa skulle finnas i krogstugan anslagen. »Vijn och Franskt Brännewijn» fingo krögarna icke sälja, ej heller något Swänskt Brännewijn på landet uppköpa eller derifrån till försälljande hoos sig införa låta», detta senare för att icke »de andra Inevåhnerne till förfång inmänga sig uti någon annan oåtspord handtering innom Stadsens Jurisdiction». »Tobak och Pijpor i Minut skulle de dock ha frihet sälja, så mycket till gästerne innom huus behöfwes, men icke vidare». »Inga andra än de af societeten antagne krögarna finge sälja öl och brännvin. Skedde sådant, så skulle den skyldige böta 40 mark silfvermynt, hälften till angifvaren och hälften till »Fattig-Scholan». Bagarne i staden hade tagit sig det orådet före att tillverka öl och brännvin till afsalu under förebärande, att de icke på annat sätt kunde få god och tillräcklig jäst till brödbakning. Sådan »egenvillig frihet» blef nu förbjuden och i stället ålades krögarna — som själfva äfven tillverkade dryckerna — att förse bagarna med deras behof af jäst. Krögarna ålades därjämte att »anskaffa sig goda miölkekor så wäll till Bagarens behof wid Bageriet som det fattiga här wid wärcket arbetande folckets understöd, emedan de kunna hafwa bästa tillfället att med dranck och draf sådane Creatur föda och underhålla». Krögarna skulle för sina rättigheter betala ett årligt arrende (till societeten) af 20 daler silfwermynt, som skulle erläggas med fem daler vid början af hvar kvartal. Kontraktet skulle fortlöpa med sex veckors uppsägningstid å ömse sidor.

Sitt godkännande af dessa regler ha å handlingen tecknat sju »krögare», nämligen Sven Svensson, Lars Langh, G. Andersson, And. Bengtsson, Stephan Starost, Christina Ugla och Torsten Mårtensson. Av dessa voro tre rådmän.

Några dagar efter denna krögareordnings utfärdande publiceras en kungörelse, som är belysande för manufaktursocietetens ställning till det densamma underlagda samhället och utgör en tillämpning av punkten 5 i politie och embetz-ordningen. Den däri medgifna rättigheten att »fördela näringsmedlen invånarne emellan» tillämpas så, att societeten mot »en skälig åhrlig afgift» till personer i staden »utarrrenderade» inkomstbringande rörelser, därvid förbjudande »den som idkar det ena näringssättet att oåtsporadt inmänga sig uti ett annat». Nu kungjordes, att krögerirörelsen blifvit upplåten till sex af de ofvan nämnda personerna samt änkan Kierstin Rasmusdotter (i stället för Starost); möjligen har godkännandet af krögarereglerna skett först efteråt och Starost då fått öfvertaga hustru Kierstins rättigheter. Swag- och Spisöhlssällande utarrrenderas till skomakaren Mäster Erik Setterman, Wijnskänkeriet till Joseph Pentz, bageriet till bagaren mäster Anders Sundgren, Slachteriet till Johan Wirdt och hökeriet till Sven Ahlrot.

Alltså ansåg sig societeten behöfva sju krögare jämte en vinskänkare och en svagdrickssäljare emot en bagare, en slaktare och en hökare.

För dessa näringsidkare utfärdades liksom för krögarna »Reglor». *Bagaren* skulle alltid vara försedd med »godt och wällbakat både grant och groft Rog- och Hwetebrödh af allehanda slag, som här kan behöfvas», hvilket skulle säljas efter viss taxa så väl i bagarens bostad som i Bagareboden på Torget. Om denna stadgas, att den »alltid om dagen bör wara öpen på det folket må uthan tidspillan få der straxt köpa hwad slags brödh de begära». Brödet skulle ha fastställd vikt, och priset skulle regleras efter spannmålets pris. Noggrann kontroll skulle öfwas. Bagarne ägde emellertid icke rätt att på torget af allmogen uppköpa brödsäd, förr än den där stått utbjuden 2 timmar, »på det de som något deraf till deras huushåld behöfwa, i synnerhet handtwärkarne, icke må förfördelade blifwa». Ingen annan än den antagne bagaren skulle ha rätt att i staden ha bröd till salu. Bagarens årsarrende till societeten skulle utgöra 12 daler silfvermynt.

Hökaren skulle enligt sina »Reglor» alltid vara försedd med »allehanda Victualie-Persedlar och sådanne maatwahrer som till lifwets uppehälle» kunde lända, »som förnembliqast är allehanda slags torrt, rökat och saltgrönt Kiött, fläsk, skinkor, fåårbogar och gååshalfwor, åthskillige slags salt och torr fisk, Franskt, Spanskt och Lüneburger salt, Roug-, Korn- och Hwetemiöhl, Korn-, Hafre-, Bohwete och de så kallade Hehlgryn, ärter, humble, ost, smör, Talg och Lius, så och något af små träwaror, som Byttor, Kannor, Slefwar, Skiedar med mehra sådant, hwar med Hökare är effterlåtit att handla, och som vtj en rätt Hökarebodh till Kiöps finnas böör». Af »ätande wahrer» var han skyldig att sälja ej blott »marcketahls med skålwicht uthan och Styfwer och Runstycketahls» för det fattiga folkets skull. Icke heller hökaren skulle få göra uppköp på torget, förrän de införda produkterna stått där utbjudna 2 timmar. Någon »oskiähhlig winning» fick han ej taga på sina varor. Hans arrende skulle utgöra 8 daler silfwermynt om året.

»Wijnskiänken» hade att »alltj till sahl hafwa goda och oförfalskade wijner och Franskt Brännewijn, dem han hawe tillstånd en Gross och Minut, så in

som utom huus med richtiga och oförfallskade mått för skiähligt Prijs att försälja». Några andra drycker ägde han icke uppköpa eller försälja, liksom ingen heller ägde att göra intrång i hans näring. Hans arrende skulle utgöra tjugu daler silfwermynt.

Slaktarens »reglor» ålade honom att alltid hålla till salu »fett oxe och fährkiött» för skäligt pris »markets med skåhlwicht». Han skulle få på landet upphandla »så mycken Boskap och Creatur af allehanda slag som till stadens inwånares förnödenhet behöfwes». På torget åter måste han såsom andra »arrendatorer» vänta, tills slaktdjur stått utbudna 2 timmar. Äfven han skyddades mot intrång i hans yrke. I arrende skulle han erlägga 16 daler silfwermynt årligen.

Äfven på annat sätt sökte societeten att fördela näringsmedlen i samhället. Så utfärdade justitiarien Sweder den 17 juli 1736 en kungörelse, hwari han först beklagar den inrotade oseden, att landtmännen icke insläpptes till torget med sina varor utan af »en och annan» lockades att sälja utanför staden eller i tullarne eller ock blefvo »af gatan i gårdarne intagne», hvaraf följden blefwe, att »de som bo närmast Tullarne få altsammans», och sedan strängeligen bjuder, »att alla såhdanne wahrer skola på Torget i 2 Tijmars tid förblifwa, til de under Fabriquerne sorterande Personers behof och upkiöpande, då först efter bemelte Tijds förlopp de öfrige af stadens innewånare hafwa frijhet af Landtmannen kiöpa och handla». Sweder åberopar som stöd för sitt påbud en kunglig förordning den 17 sept. 1723, att alla till staden förda landtmannaprodukter skulle »till Torgs föras». Någon lag, som sade, att en samhällsklass — industriarbetarne — skulle på torget ha två timmars ensamrätt till inköp, lærer han icke ha kunnat finna. Under denna egenmäktiga kungörelse finnes icke Jonas Alströms namn.

Alströms namn finnes åter igen under ett par andra förordningar, som också kunna sägas åsyfta en fördelning af »näringsmedlen», ehuru på ett mera storstiladt sätt, i det de sökte hindra det dåvarande släktet från att med tanke blott på egen tillfällig fördel ödelägga ett kommande släktes förmåner.

Den ena kungörelsen afser fisket i sjön Gärdskan. Konsul Alström »med mycket missnöje» förnummit, »huruledes en dehl af dem, som boo såwähl in som utom staden — — — vtj den här vid staden belägne lilla siön Järsken, pläga ej allenast om Währen, då Fiskieleken påstår, utan ock på de öfrige Åhrs Tijderne, så länge öppet watten är, till fiskande bruka stoora och diupa notar, hwarmed de ej allenast uthdraga den stora och grofwa fisken utan ock den små tillika med råmmen, hwilken de sedan låta ligga på landet och dehls förtrampas och dehls af Foglar uppätas, dehls ock af solen förtårckas». På det att fisket icke måtte alldeles förstöras, förbjuder nu Alström allt fiske i Gärdskan utom efter tillstånd af societeten, så långt dess rätt sträckte sig; då emellertid endast grofva braxengarn och krok kunde ifrågakomma.

I syfte att skydda fisket vid »Stora Åhen» d. v. s. Säfveån hade manufaktur-rätten på Alströms tillskyndan sedan 1727 förbjudit allt skjuteri på stadens ägor

vid ån, när »dymedelst Braxen och andra fiskelekar därigenom blifva spillade och förskrämda».

Lika tanklöst som med fisket hade stadens invånare förfarit med den till stadens behof anslagna skogen, om hvars utödande de »liksom med hwarannan täflar». Justitiarien Sweder utfärdade därför år 1735 ett förbud för alla stadens invånare att utan tillstånd hämta virke och bränsle på skogarne samt ålägger stängselskyldige att i stället för de virkesödande trädgårdsgårdarne använda »steen-gårdar, dijen och jordwallar» efter det föredöme, som Alström gifvit på sina ägor här vid staden och på sin gård Nollhaga.

Sedan Manufaktur-societeten nu helt öfvertagit stadens rättigheter och skyldigheter, hade den ock att sörja för skjutshället. Den 26 juli 1734 utfärdar justitiarien Sweder en ny ordning för »skiuttningen här i staden». Enligt denna ordning skulle skjutslaget äga att godkänna de hästar, som skulle användas. Ingen skjutande skulle äga att vägra fullgörande af skjutsningsskyldighet under sådan förvändning, att den skjutsbehöfvandes vagn vore för tung eller att väglaget vore för dåligt. Skjutsen skulle fullgöras efter fastställd ordning, så att ingen finge gå den andra i förväg, ej heller någon vägra, då hans tur komme. Såsom villiga att bestrida skjutsningen hade anmält sig:

Sven Svensson.....	med 4 hästar
Gudmund Andersson.....	» 5 »
Johan Tistelgren.....	» 2 »
Lars Langh.....	» 2 »
Sven Söfring.....	» 2 »
Sven Svensson Ahlroth.....	» 2 »
Lars Ullman.....	» 1 »
Anders Bengtsson den äldre.....	» 2 »
Jonas Bengtsson Ahlgren.....	» 1 »
Anders Bengtsson Ahlgren.....	» 3 »
Christina Uggla.....	» 2 »
Joseph Pentz.....	» 3 »
Olof Johansson.....	» 2 »
Anders Rislingh.....	» 2 »

Summa 33 hästar.

* * *

Alström synes ha varit mannen, som i allt fått sin vilja fram; åtminstone måste man erkänna, att hans »politiska» framgångar varit högst ovanliga. Nästan samtidigt med Alströms privileger 1727 fattade rikets ständer ett beslut, som så väl för Alingsås som för andra industriella anläggningar blef af synnerligen stor betydelse, när det — efter vårt sätt att se — på konstlad väg uppehöll näringar, som annars varit dömda till hastig undergång.

Hvem som först framkom med den tanken, att industri borde understödjas med allmänna medel, är icke lätt att säga. Att Alström omfattade denna tanke och äfven uttalade den, är säkert, men lika säkert är, att han icke var den ende eller ens den förste. Denna tanke blef emellertid så rotfäst i allmänna medvetandet, att direktionen för den längre fram tillkomna manufaktur-fonden, äfven sedan några decenniers erfarenhet visat dess ohållbarhet eller rättare skefheten i ett sådant affärssystem, varmt förfäktar densamma. Alltnog, riksdagen greps af denna idé, sedan borgarståndet till de öfriga stånden gjort en framställning om angelägenheten att »genom nödiga och nyttiga manufakturers inrättande, sielfwa förskaffa sig det i landet, som de eljest ifrån utrikes orter införskaffa måste». Det säkraste sättet att nå detta mål, vore att ge understöd åt »manufacturerne». Borgarståndet anhöll till en början om godkännande af själfva principen, hvarefter förslag om sättet skulle framkomma. Härvid önskade adeln få något närmare kännedom om det tillämnade förslaget och erhöll då det besked, att planer voro å färde att bilda en fond, hvarur manufakturverken skulle få förlagslån, »så at et wärck hielpes thet ena året och et annat år et annat wärck men Capitalet betalas riktigt igen och tages aldrig bårt utan blifver en perpetuel fond». Adeln och prästerskapet gäfvo sitt bifall, och så var beslutet fattadt emot bondeståndets nekande.

En deputation utsågs, som skulle föreslå sättet för fondens åstadkommande. Deputationen föreslog, »att hvar och en, som i Sverige och Finland erlade lön- och betalningsafgift enligt kungl. förordningen den 24 december 1724, skulle därutöfver i fem år erlägga en åttondel, hvarmed början skulle ske samma år, »emedan en tidig undsättning med bästa nytta befordrar ändamålet». Denna afgift skulle kallas »Allmänna Landshjälpen». Man borde icke tala om »manufaktur» för att icke väcka utlandets uppmärksamhet. Vidare föreslogs att belägga alla främmande varor, som kunde inom landet tillverkas, med en extra införskatt af fem procent, som skulle föras i en särskild kolumn i stora sjötulltaxan och erläggas i »Courant mynt» efter varans värde.

Ur dessa källor, Landshjälpen och Femprocenten, skulle nu lifskraft strömma till den svenska industrien. Det skulle dock visa sig, att detta sätt för industriens upphjälpande ingalunda var ägnadt att främja den vaksamma omsorg och den skarpa hushållning, som ett industriföretag kräver för sitt bestånd. Industrien kom så att säga att stå med ena foten i politiken, något som särskildt för Alingsås-verken blef menligt, i thy att ledarens uppmärksamhet därigenom drogs från den intima skötseln af de mångartade anläggningarna. Det bör emellertid starkt betonas, att Alingsås-verken skulle vara »ett moderverk», en skola för svensk industri och att de därför ej böra betraktas som rena affärsföretag. Att Alström själf ansåg sina anläggningar för ett vinstgifvande företag, när de blott kommit i full gång, är dock obestridligt. Sangvinisk, som han var, hyste han i det längsta den förhoppningen, att en skola på samma gång kunde vara en vinstgifvande affär, och han kände sig säkert besviken, då han fann, att hans företag aldrig kunde existera utan ansenliga årliga tillskott af allmänna medel.

Alströms företag var föremål för den lifligaste uppmärksamhet och ingaf de största förhoppningar. Aalingsås blef inom kort en berömd ort, en sevärdhet för främlingar och en eftersökt bildningshärd för svensk ungdom. Till Aalingsåsverkens »lustre» bidrog naturligtvis icke litet den omständigheten, att landets ypperste, från konungen i en vid krets nedåt, voro delägare i och gynnar af företaget. Kung Fredrik stod ju rent af som societetens guvernrör, och värdigades två gånger göra besök vid sina verk i Aalingsås, första gången 1728 och andra gången 1744. Jonas Alström tedde sig båda gångerna som en man, hvilken förstod att iscensätta ett festligt mottagande. Från det senare besöket ha den tidens tidningar omständliga skildringar. De berättar, att Alström var konungen till mötes vid gästgivarregården Enebacken i Skånings härad. Dit hade från Höljertorp och Berga, de af staten till Alströms schäferier upplåtna kungsgårdarna, drifvits inemot 500 får, »alla af bästa sort». Schäfergossarne trakterade med »enfaldig musik» på horn, hvilket upptogs så nådigt, att de, »när de med sina vallhorn tystnade, tingo betallning att åter börja blåsa». Därpå vanakades drickspengar. Förutom den kungliga sviten var en otrolig myckenhet folk här tillstädes, som äfven »med fägnad besägo detta vackra schäferi».

Besöket i Aalingsås får följande beskrifning:

»Förleden onsdag, som var den 4 hujus (juli) kl. mellan 6 och 7 om aftonen ankom Kongl. Maj:t hit till staden ifrån Götteborg¹⁾, då hans K. M:t en half mil utom staden blef emottagen af Commerce-Rådet Alström och stadens justitiarius Paul Ekman. Å ömse sidor om vägen utanför staden var en alle af gröna träd planterad; vid stadens början, hvarst är en bro öfver strömmen, var en äreport upprättad af gröna träd, beprydd med en krona af blomster. Här emottogs Hans Maj:t af presterskapet och samliga stadens manufakturister och invånare, de der formrade en haye ifrån bron upp till Commerce Rådets hus, der Hans Kongl. Maj:t tog sitt logement. I stället för gevär voro de försedda med pikar, betecknande schäferstatvar, hvilka öfvan till voro sirade med gröna knappar och bandrosor af blå och gula sidenband, hvarmed de Hans Kongl. Maj:t vid förbipasseraudet saluterade. Så snart Hans Kongl. Maj:t var inkommen, marscherade de uti god ordning upp, ställande sig utanför fönstren, derest Hans Kongl. Maj:t var inne, då de åter under saluterande med åtskilliga glädjerop²⁾ betydade deras lyckönskan.

Dagen därefter tog Hans Maj:t denna stadens manufakturverksstäder, magasiner och anlagda plantager, såväl som sjelfva ortens situation, uti ögnasigte, betydande sitt nädiga behag öfver myckenheten af de många små barnen, som uti en och annan handtering voro tilllände

¹⁾ På återresan från Götteborg, dit konungen följt kronprinsen Adolf Fredrik.
²⁾ Icke »hurrarop», som då ej ännu kommit i bruk.

och fingo sig med deras handarbete Hans Kongl. Maj:t förete. Hans Maj:t lät till dem och verkstäderna utdela penningar.

Sedan lät Hans Maj:t sig förebringa de utländske Camelhårsbockar och getter samt deras tillökning och afvel, som Commerce Rådet hade på en dess gård utom staden.

Sedan Hans Kongl. Maj:t hade spiset middag under anställd musik, skedde afresan; och var vid den änden af staden äfvenledes en äreport upprättad samt en lång allé utsatt öfver ett stort slätt fält utanför staden, och vid det att Hans Maj:t samma port passerade, lät sig höra musik af valdhorn och andra instrumenter utur en buskage på båda sidor af äreporten, hvarest samtliga stadens invånare, på lika sätt som vid inträdet, voro uppställda och saluterade med deras herdestafvar, samt vid det att hans Kongl. Maj:t reste igenom äreporten gåfvo en salva af fröjderop öfver Hans Kongl. Maj:t härvaro.

Hans Maj:t fortsatte alltså resan till Jönköping.»

Vid tiden för detta kungliga besök hade Alingsåsverken varit i gång i nära tjugo år, hvadan enligt Alströms egen år 1730 uppgjorda finansplan den tid bort vara inne, »då Alingsåhs Manufacturie ej allenast skulle kunna åter betala det Publique Lånet af Landzhielpen utan ock tillskynda Interessentskapet beständig utdelning samt således så väl sig sielft soutinera som framdeles till rikets fromma sig allt mer och mer utwidga och befästa».

Den utan tvifvel i fullaste öfvertygelse uppgjorda kalkylen visade sig tyvärr icke hålla streck. Den afbetalning å kapital och räntor, som enligt planen skulle kunna börja 1741, sedan 8 % utdelats till lottägarne, uteblef såväl som nämnda utdelning. Manufakturverkets skuld till landshjelpsdeputationen var år 1738 uppe i 410,265 daler 13 $\frac{1}{2}$ öre silfvermynt. Ständerna medgåfvo då en afskrifning af först 68,781 daler silfvermynt i organisationskostnader, gaf societeten rätt att försälja en mängd i pant stående inkuranta tillverkningar samt afskrifva skillnaden mellan panternas uppskattade värde och saluvärdet, hvilken skillnad utgjorde 78,183 daler 10 $\frac{2}{3}$ öre. Dessutom erhöll Alström en »gåfva» af 46,666 daler 21 $\frac{1}{3}$ öre silfvermynt, som finge afräknas å skuldbeloppet. Genom dessa och en del andra åtgärder nedbragtes societetens skuld till 188,256 daler silfvermynt. Direktörerna voro emellertid icke i stånd att göra den ringaste afbetalning utan behöfde i stället nya lån.

Under den gångna tiden hade Alingsåsverken flera gånger varit föremål för inspektion. Så hade Landshjelpsdeputationen år 1729 hitsändt herrar Ankarcrona Schröder och Toutin, hvilka afgåfvo en »Relation om Manufacturiet Alingsåhs, som utförligen visar des Situation och Lägenhet samt huru det till inrätt- och anläggning med de der tilhörige egenskaper för tiden är beskaffat». Denna relation är i stort sedt idel beröm öfver verket och dess upphofsman. Blott tre år senare affärdade Landshjelpsdeputationen en ny deputation, bestående af assessoren von Törne, doktor Arnell och rådmannen Elias Torpadius. Samtidigt hade

kommerskollegium hitskickat kommerserådet von Hökerstedt. Alström och den nye vice direktören Kalmeter samt direktörerna Boneauschöld och Ehrenpreis voro vid samma tillfälle i Alingsås. I von Hökerstedts berättelse omtalas 19 olika verkstäder, af hvilka dock bandväfveriet för tillfället låg alldeles nere i följd af mästaren Anthony Hochstedts »dryga och stora arbetslön» och omöjligheten att få afsättning för banden, som i stora partier lågo oförsålda. Silkesrederiet hade icke »kommet i sitt fullkommeliga stånd» men en »stor silkesmühl» var monterad. Nålmakeriet och knappmakeriet voro mycket obetydliga. Bäst af alla industrier stod sig tobaksspinneriet.

Vid ett sammanträde med direktörerna efter inspektionen taltes om orsakerna till den ringa omsättningen, då Hökerstedt anmärkte, att prisen höllos så höga, att kramhandlandena förklarar sig icke kunna finna köpare till varorna. Härpå svarade direktörerna, att de utländske mästarne voro dyrlegde och särskilt ville ha hög betalning för att utlära sin konst till svenska arbetare. Prisnedsättning utlofvades emellertid, men man hoppades genom allmänna medel bli ersatt för såmedelst lidna förluster.

Själaf afger Alström till 1734 års riksdag en berättelse om manufakturverkets dåvarande tillstånd, hvilken relation slutar med den uttalade förhoppningen, att hans verk, »om det blott blefve tillräckligt understödt af det allmänna, skulle »som en dyrbar perla pryda den svenska nationen med sin rikedom». För egen del hade han ej för sin möda njutit annan vedergällning än elakt tal af »smädemunnar och nyttigheters förföljare», så att — säger han — »om kiärleken för mitt Fäderslands wälfärd mig härwid eij så fast fiätrat, så hade ingen slaf mehr orsak att längta efter förlossning än iag ifrån denna trälldom».

Klagomålen öfver Alingsåsfabrikatens dyrhet och underhaltiga beskaffenhet framlades för en af riksdagens sekreta utskott tillsatt ännu mera »secret deputation». Denna föranstaltade om besiktning af Alingsåsvaror, som funnos till salu i Stockholm i den därvarande Alingsåhs Manufacturiebod. Besiktningen verkställdes den 5 oktober 1734 af tre kramhandlare i Stockholm och utmynnande i ett utdömande af så godt som samtliga varor, hvilka ansågos dels rent undermåliga, dels till värdet understigande de åsatta prisen. Om en hel del tillverkningar säges, att de voro gammalmodiga och »nu för tiden hos oss obrukeliga». Besiktningsmännen funno det bestyrkt, att Alingsåsfabrikatens ringa åtgång berodde på deras egna brister, icke på någon fördom mot inhemsk tillverkning. Afsättning skulle komma af sig själf så för Alingsås som för andra verk, om man beflitade sig att tillverka fullgoda och kuranta varor till skäligt pris.

Besiktningsinstrumentet framställdes af Alingsåsverkets direktörer som ett onskeligt försök att skada »detta nyttiga verket». Det secretissima utskottet lade köpmännens intyg till handlingarna, där det fick ligga, tills en långt senare tid drog det fram i dagsljuset.

Denna för direktionen lyckliga utgång af en nog så kinkig sak gaf den mod att stegra sina anspråk och begära en rad nya förmåner samt äfven nya penning-

lån. Manufakturverkets inventarier för 1733 visa dock betydande tillgångar, dels i fordringar, hvaraf öfver 83,000 daler silfvermynt hos direktörerna själfva, dels i oförsålda varor, hvilka tillgångar väl i första hand bort tillgripas. Riksdagen ställde sig denna gång rätt kallsinnig mot societetens kraf.

De ständiga krafven på understöd synas till sist ha väckt farhågor hos lands-hjälpsdeputationen, hvarför densamma år 1737 sände en ny deputation, bestående af den förutnämnde von Törne, kyrkoherden Prochæus och Toutin, till Alingsås att där göra en undersökning om tillståndet. Kommerskollegium beslöt ock att sända en besiktningsman och föll med sitt val på kammarherre Lars Jacob Adlerstedt. Denne kom först i oktober det året till Alingsås, men stannade kvar öfver julen och in på januari månad 1738, under tiden så godt han förstod granskande allt som han ansåg ha sammanhang med det honom gifna uppdraget. Adlerstedt afgaf öfver sin undersökning en synnerligen omständlig berättelse, som han kallade den »Utwärtes delen», och sedan på befallning ännu en, som benämndes »Inwärtes delen».

Den förtjänsten har Adlerstedts i många stycken egendomliga skildring, att den ger en detaljerad framställning af det Alingsås, han sett. Så få vi där veta, öfver hvilka lokaler manufakturverket år 1737 förfogade. Han omnämner:

1:o) Den äldre Bandväfvaregården med två gamla hus och en flygel, i hvilka lokaler inrymdes ett possementerbandväfveri, ett silkesrederi och en schlappmakareverkstad.

2:o) Den nya Bandväfvaregården, där den redan nu i verksamhet varande Sven Lendahl höll till i 4 rum, af hvilka han använde ett par till boningsrum.

3:o) Det stora färgeriet, som innehöll 3 rum.

4:o) Frisväfveriet med 8 rum, som utgjorde dels bostad, dels verkstad åt mästern Gustaf Ahrenberg.

5:o) Ullkämmeriet, där mästern Gottfried Weber i sex rum hade bostad och verkstad.

6:o) Den stora Estofftsväfvaregården med 11 rum i två våningar, där engelsmannen Robert Scrivener bodde och hade sin verkstad.

7:o) Strumpberedningsgården med två rum, som af mästern Martin Grams användes till verkstad.

8:o) Öfverskäreriet med ett ramverk och en hästmangel i ett tvåvånings hus med 10 rum, af hvilka mästern Anders Nystedt bebodde en del.

9:o) Hattmakaregården med 4 rum, där en kvinna var sysselsatt med »ullplysning».

10:o) Klädesväfvaregården med 6 rum, där mästern Nils Borre hade bostad och sin verkstad för grofva kläden.

11:o) Strumpväfveriet med 9 rum och på gården ett valkhus och ett litet färgeri. Det stora huset med sina nio rum beboddes af mä-

stärne Nils Bagge och Jeremias Corbière, som här äfven hade verkstäder och upplag.

12:o) Tobaksspinneriet med två bodar och några små rum.

13:o) Tröjväfwaregården, ett större tvåvåningshus med 4 rum i hvardera våningen. Här bodde mästare Edward Lawrence som här tillverkade fina kläden. I samma hus bodde äfven mästare Thomas Hardt.

14:o) Tobakstorkhuset med torkvind på öfre bottnen och på nedre bottnen 4 rum, som beboddes af Gertrud, änka efter tobaksplantören Van de Pool.

15:o) Tapetmakeriet, inhyst i en gammal byggnad med två rum, som beboddes af den gamle tapetmakaren Johan Adam Weller. På tomten låg ock en »jordstuga».

16:o) Silkesrederiet med 9 rum i två våningar, där doktor Jonas Kruse och en nålmakare logerade.

17:o) Castorsspinneriet, som var förlagt till ett envåningshus.

18:o) Fattigskolans stuga och kammare, hvilka för tillfället hyrdes af färgaren Claes Warner (Werner) för 5 daler silfvermynt årligen.

Därefter gör Adlerstedt i öfverensstämmelse med sina instruktioner en jämförelse mellan Alingsåsverkens tillstånd 1737 och fem år förut, då den nästföregående inspektionen ägde rum. Det befanns, att större antalet fabriker gått tillbaka och en del nedlagts, några: klädesväfveriet, och tobaksspinneriet, etamin- och stofftväveriet samt ullkämneriet visade ökning.

Adlerstedt var föga nöjd med det han sett. Hans berättelse utgör i själfva verket en nedgörande kritik öfver Alingsåsverken och det sätt, hvarpå de sköttes. Mot förvaltningen framställde han en rad af sådana beskyllningar, att han bort vara förpliktad att framlägga de ojäfvigaste bevis, något hvari han betänkligen brast.

Vid ett samtal med Ehrenpreus, Alström och Sweder före undersökningens början hade han utlofvat att förrätta inspektionen med samvetsgrannhet och i förhoppning att därigenom äfven kunna rentvå sina principaler — kommerskollegium — för »calumnier, förtal och misstanka» som »för dem öppnat sådana ådror hvarur intet annat än främmande Nationers gift tänkt rinna ur Afgrundsbaljor till swänska senor». Hans berättelse vimlar ock af dylika »målande» uttryck. Man får här af liksom af hans uppträdande i öfrigt det intryck, att mannen var en skäligen faktlös s. k. »viktig-Petter», som fått ett betydande uppdrag, det han som andra hans gelikar tycks ha fattat så, att han borde göra sig så olidlig som möjligt. Men så gaf han ock hugg på sig och fick en nog så skarp näsbränna af sitt eget stånd, hvilket emellertid icke heller betedde sig så alldeles taktfullt gent emot honom.

Episoden vände sig till Alströms och hans intressenters favör. Det var efter detta angrepp, som Alström fick den s. k. gåfvan af 46666 daler 21¹/₃ öre silfvermynt och den ansenliga afskrifningen på skulden till staten.

Äfven vid 1741 års riksdag — d. v. s. vid den tid, då enligt 1730 års plan amorteringarna skulle komma i sin fulla gång — anhöllo Alingsåsverkens direktörer icke blott om uppskof med betalningen utan om nya lån, hvilka måste anskaffas, därest icke hela verket skulle afstanna. Delägarne ville icke göra några nya tillskott, så länge staten skulle ha förmånsrätt till likvid framför enskilda. Alström hade måst anlita sin enskilda kredit både inom och utom landet för att hålla verken i gång. Direktörerna höllo alltjämt före, att orsaken till den ringa afsättningen vore att söka i köpmännens opatriotiska motvilja mot inhemsk tillverkning.

Några kontanta lån kunde vid denna riksdag icke utverkas — Sverige hade ju då krig med Ryssland! — men i stället beslöts, att de manufakturverk, som stodo i skuld för lån, skulle få å dessa årligen afskrifva femton procent af värdet för de varor, som tillverkades. Det gällde nu att sätta högsta möjliga tillverkningspris på varorna. Oaktadt alltså ständernas »understöd» icke kunde ha betydelse för annat än bokföringen och penningknappheten icke därigenom minskades, befinnes tillverkningsvärdet, som år 1740 var omkring 100,000 daler under första halfåret 1742 ha vid Alingsåsverken stigit till 229,000 daler. På detta bekväma sätt försvann skulden inom ett tiotal år.

En åskådlig bild af såväl penningnöden som af medlen att afhjälpa densamma lämnas oss i Alingsås Hallrätts protokoll. Såsom ett exempel må anföras följande: Manufakturverkets bokhållare Carl Forssell inkom den 18 november 1741 till hallrätten med en skrifvelse jämte ett bilagdt bref från Alström, hvori denne anmodar hallrätten att »värdera och i sitt förvar taga tillverkade varor till ett värde af 30,000 à 40,000 daler silfvermynt», å hvilka sedan lån skulle begäras. Då Forssells skrifvelse var ställd till den t. f. justitiarien Zethelius personligt och icke till hallrätten, förklarade sig Zethelius icke kunna upptaga ärendet till behandling.

Dagen därpå hade Forssell inlämnat en ny skrifvelse, ställd till hallrätten, hvori han påyrkar den nämnda värderingen. Hallrätten förklarade då, att den icke ägde något magasin, hvori de värderade varorna kunde inläggas i säkert förvar, så att hallrätten kunde med godt samvete svara för pantens befintlighet, utan nödgades låta godset stå kvar på societetens magasin under faktorns vård.

Hallrättens ledamöter begåfvo sig sedan till varumagasinet för att börja värderingen. Stadsstjänaren Brovall skickades att underrätta bokhållaren Forssell och faktor Runström. Forssell behagade uteblifva men sände i sitt ställe kassören Ödmark att anteckna det värderade godset. Faktor Runström stod däremot icke att anträffa, hvarför värderingen måste uppskjutas till kl. 2 e. m.

När hallrätten åter sammanträdde, meddelade bokhållaren Forssell, att hallmästaren Georg Melchior Junge afsagt sig sin befattning och att klädesväfwaren mästare Joachim Michaelis i hans ställe blifvit utsedd till hallmästare. Michaelis blef före kallad och fick aflägga eden.

Vid den påbörjade förrättningen voro närvarande faktor Runström och bokhållaren Forssell, hvilka båda herrar råkade i tvist med hvarandra om hvem som varit vållande till förrättningens försenande.

Så företages värderingen. I protokollet upptagas 37 sidor folio af den upprättade varuförteckningen utan att man lyckades komma till högre värderingssumma än 27,349 daler 11¹/₄ öre silfvermynt. Man undrar icke på hallrättens påtagliga motvilja mot uppdraget, när man ser listan på den mängd skräp, som skulle läggas som »säkerhet» för ett statslån.

Under de följande åren söker manufaktursocieteten ånyo lån mot pant af varor, och år 1744 t. o. m. mot pant af »rudimaterier», råvaror, till ett belopp af 16814 daler 2 öre silfvermynt. Samma dag, som denna inventering begärdes, afsade sig Sven Lendahl och Gabriel Högwall sina platser som bisittare i hallrätten, och i deras ställe förordnades guldsmeden Singöhl och klädesväfvaren Gustaf Borre. Det förefaller alls icke otroligt, att detta personskifte stod i sammanhang med den begärda inventeringen, som helt visst icke var något angenämt uppdrag.

Alingsåsverkens ledande män, framför allt själen i det hela, Jonas Alström själf, sökte med full öfvertygelse att bibringa sin samtid en mera ideell uppfattning af manufakturverket. Hvad staten här betalade var de ofrånkomliga läropengarne. Det kostade något att ge svenska folket en industriell och kommersiell uppfostran, men kostnaden skulle med tiden bära frukt. Det framhölls, att genom Alströms arbete »mångfaldiga förut här okända fabriksgrenar blifvit spridda i landet». Många dyrbara och konstrika maskiner hade blifvit införda och sedan tjänat som modeller för svensk tillverkning. Nära 200 svenska ynglingar hade redan år 1741 fått undervisning i Alingsås. Af dessa hade 108 skickats eller flyttat till 21 andra städer för att där arbeta på industriens utveckling. Plantering af tobak och färgväxter hade från Alingsås blifvit utbredd till många andra orter i Sverige.

För den utanför stående, som slapp att befatta sig med de ekonomiska bekymren, företedde helt säkert den tidens Alingsås en tilltalande anblick. Den store Linné, som 1746 besökte Alingsås, har idel vackra ord att säga om staden. Linné beskriver först själfva den dåtida stadsplanen. Platsen eller »Fläcken» är »alldeles anlagd och byggd med räta och stenlagda gator såsom en stad; 4 gator gå längsåt staden i öster och väster, af hvilka den tredje ligger på ömse sidor om floden, som flyter igenom staden. Utom desse är Ringgatan, som innesluter staden på 4 sidor. af lika längd, men denna gatan är dock allenast på inre sidan bebyggd. Hvert kvarter af staden är delt uti 4 lika tomter, på hvilka husen äro byggde vid hörnen; men i centro af kvarteret, där tomterne stöta tillsammans, är en kommun brunn för alla 4 tomterna. Denna staden är belägen på ett slätt fält, som består af fin sand eller mo. Åkerfält omgifva staden på alla sidor, och utom dem stå på alla kanter höjder. Husen i staden äro merendels små trähus till ett par våningars höjd, och de mesta äro uppbyggde af manufaktursocieteten samt underhållas till laboratorier och handtverkare».

»Manufaktursocietet var här i Alingsås anlagd, som så intagit allt, att man föga annat såg eller hörde än manufakturer, manufakturier och manufakturister, hvilket allt blef oss visadt af hr justitiarien Ekman.»

Jonas Alström, Linnés gode vän, måtte alltså icke ha varit hemma.

Vidare berättar Linné: »Tiggare finnas här inga, ty, när de komma, sättas de in på verkstäderna. Att sådant verkställes här, är ej underligt, då man ser, att en fattig kvinna med 3 barn kan förtjäna sig på pipbruket 27 daler k:mt om veckan, som gör årligen 1402 dal. k:mt.»

Det nämnda sättet att skaffa »arbetskraft» har ju sitt kuriositetsintresse. Om det bidrog till bärigheten eller till höjande af tillverkningens kvalitet, blir en annan fråga.

Linné stannade i Alingsås äfven den 7 och 8 juli 1746 och besåg under dessa dagar anläggningarna, öfver hvilkas beskaffenhet han förde anteckningar. Hans slutomdöme om det hela blir detta:

»Kommercerådet Jonas Ahlström hade allt detta inrättat, fast mycket med publici hjälp. Han hade förskaffat maskiner, förskrifvit arbetare, som allt var så mycket, att vi kunde tröttna vid endast att se det med flygande ögon. Den som här icke själf varit, kan aldrig föreställa sig allt detta. Här ses, huru vida den kan gå, som använder sin tanke på något visst och därtill äger en brinnande lust att tjäna publicum. En sådan gör ofta mer än många tusen ohågade. För herr Ahlströms tid voro manufakturerna hos oss i ett djupt mörker öfver mesta riket, som nu kläda och föda så många tusende inom landet. De meste arbetare vid Alingsås voro nu svenskt folk, som lärt af de hit utifrån förskrefne konstnärer, så att de meste verkstäder nu drevos af våra egne landsmän, som förstodo så väl att tillreda de härligaste kläden och tyger med svenska händer i Sverige som någonsin andre nationer utomlands. Här hafva åtskilliga manufakturister fått konsten, handtverkarne anledning till maskiner och många ståndspersoner blifvit uppmuntrade att bereda sig tyger till husbehof; ja själfve landtmannen har häromkring blifvit begifven på spånad och väfnad.»

»Resande ynglingar, som tänka besöka utrikes orter, borde först bese Alingsås och Falu grufva, att de icke må söka utomlands det de äga hemma, och de studerande vid akademien, som hafva någorlunda tillfälle, borde åtminstone 6 à 8 dagar här använda uti hvarje verkstad, att se, huru de kläder göras, med hvilka de själfva prunka».

* * *

De först erhållna privilegierna utlöpte 1747. Det gällde att få dem förlängda. För detta ändamål framlägga verkets direktörer en fullständig berättelse om verkens dåvarande tillstånd — den sista utförliga berättelse som afgafs.

Här nämnes först

Strumpwäfwerije Wärkstaden.

Detta verk hade till föreståndare den svenske mästaren Carl Lindgren, som kommit i stället för Claes Roussiére. Vid verkstaden funnos

16 stolar, fastän då endast 7 voro i gång, vid hvilka arbetade 4 gesäller och 3 lärlingar. Orsaken hvarför icke flera stolar användes, uppgifves vara den att tillverkningen för 100,000 daler knts värde ännu lågo oförsålda. År 1746 hade här tillverkats 2,302 par strumpor af olika slag, 47 stycken tröjor och 272 reggarmsössor. Nio strumpebrodererskor, sömmerskor och dubblerskor hade vid detta verk varit anställda.

Till samma verk räknades ock

Strumpestohlsmakerijet,

som anlagts af »en mycket dyrlegd utländare» Corbière och nu förestods af den svenske mästaren Peter Bruhn, hvilken under sig hade 2 gesäller och 2 lärgossar. Denna verkstad hade varit i stånd att leverera 11 strumpstolar till strumpfabriken i Södertelje och några till Göteborg, Vänersborg och Stockholm. »Denna wetenskapen, at af nyo göra och reparera strumpväfstolar» ansågs nu ha nått en sådan fullkomlighet, att man kunde undvara hjälp från utlandet.

Till strumpfabriken hörde äfven

Schlaffmakerijet eller Filtstrumpstickerijet.

Efter mästaren Anders Kiellbergs död förestods denna verkstad af en »swensk Lärodreng» som till arbetsstyrka hade 10 stickerskor, 7 filtgarntspinnarskor och 1 skrublare. Där hade på ett år tillverkats 95 par filtdamasker, 508 grofva mössor samt 129 par strumpor.

Stoffswäfwerijet

förestods af den svenske mästaren Gabriel Högwall. Här arbetade 5 gesäller och 7 lärgossar på 12 stolar af de 16, som funnos. På ett år hade där tillverkats 386 stycken af hvarjehanda tyger.

Klädeswäfwerijet det grofwa

var fördeladt på 2 verkstäder, som förestodos, den ena af den svenske mästaren Gustaf Borre, den andra af tysken Joachim MichelBon. Borre dref arbetet med 2 stolar, Michelsson med 4. Här funnos, inberäknadt gossarna, 17 skrublare och väfvare samt 216 spinnarskor, af hvilka 88 bodde i Bäreberg i Skaraborgs län. Tillverkningen året förut hade varit 305 stycken.

Klädeswäfwerijet det fina

hade till mästare en från Aachen hitkommen tysk, Johan Peter Meler. Där fanns 6 stolar, men blott 2 voro i gång. Väfvare, spolare, spinnare och spinnerskor samt nopperskor vid denna verkstad uppgingo till sammanlagdt 43 personer. Årstillverkningen hade varit 49 spanska kläden.

Frijswäfwerijet

drefs af den svenske mästaren Gustaf Ahrenberg med en arbetsstyrka af 18 personer, som höllo i gång 2 à 3 stolar. Tillverkningen hade år 1746 varit 169 stycken tyg och 18 filter.

Bandwäfwerijerne

voru två skilda: Possementierverket och Florettebandwäfwerijet. Det förra verket drefs af den holländske mästaren Anders Koch med sju stolar och en personal af 9 svenska gossar och 5 flickor. Där hade på ett år tillverkats 22,941 alnar band af alla slag samt 178 strumpband »med namn och allehanda diviser» och 35 st. silkeshalsdukar.

På Florettbandswäfwerijet

arbetades med 4 »florettbandmöhlar, af hwilcka den ena är en stor figur bandmöhl af en särdeles invention hwar på wäfves några och 20 band tillika och på figurmaskinen åtskillige façonner på en gång med en och samma motion». Mästaren här var Sven Lendahl, »som är Svensk och har lärdt vid wärcket». Lendahl hade år 1744 gjort en resa »till de tyske orterne och vidare därifrån till Brabant och Holland» för att studera bandväfveriet. Från Holland hade han importerat 3 »Bandmöhlar för linne- och silkesband» och höll dessa i gång för egen räkning. På den till manufakturiet hörande verkstaden arbetade under Lendahl 2 gesäller och 1 gosse, hvarjämte han för »silkesvindning och florettspohlning» hade 8 kvinnfolk. Året förut hade där tillverkats 6,480 stycken band af åtskilliga slag.

Till detta verk hörde ännu en verkstad, som förestods af änkan Brita Cecilia Lyhrs, hvars man Casper Fredrik Lyhrs förut varit mästare för verkstaden. Där arbetades på 3 »Bandmöhlar» af en gesäll och 2 lärgossar samt öfriga arbetare »med arbeterskor och spolare» så inom som utom staden til 32 personer». Tillverkningen för sista året hade varit 4,899 stycken band af flera slag.

Tobaksspinnerijet

förestods nu af den svenske mästaren Bernt Lund, som dref verket med 6 spinnbord eller vid bättre tillgång på »blader» med flera. Här voro anställda inalles 41 personer. År 1746 hade här »upspunnits 27,500 svenska och 86,000 utländska tobaksblad. Denna fabrik var hela manufakturverkets »mjölkko», »hwarigenom en märckelig styrka de andra värken tillskyndas uti deras drifft».

För sin drift fordrade de nämnda verken en del »tienstewärck» eller hjälpindustrier. Dessa voro:

Ullsorteringen,

som då drefs med åtskilliga gesäller och drängar till ett antal af 5 »Ullkiämmare», som under året »kiämmat» 4,875 skålp. ull af flera slag.

Färgerijet,

där en svensk mästare Peter Koch från år 1743 arbetat »med tilhielp af svensk ungdom». Ett särskilt silkesfärgeri fanns och förestods af Robert Bennet. Vid båda färgerierna funnos 5 »Lärodrengar», alla svenska.

Öfverskärerijet och Prässhuset jämte Ramvärcket och Stora Hästmangeln

förestods af tyske mästaren Johan Buchas, hvilken under sig hade 3 gesäller och 1 pojke.

Spinnerijerne

voro icke såsom nutidens fabriker utan en organisation af spinnerskor, som försågos med råmateriel och till verkstäderna öfverlämnade det spunna garnet. En del bodde i Alingsås men flertalet på landsbygden, ofta långt ifrån staden.

För reggarntspinneriet arbetade 379 spinnerskor, för bomullsspinneriet 16 och för Castor och klädesväfverierna 276 personer »som skrubla, karda och spinna».

I staden funnos »2:ne öpne spinnarehus egentligen därtill inrättade, uti hwartdera äro 10 spinnräckor för klädemakaregarn med sängställen til så många Personer, hwilka hus underhållas med fri värma och lius, och betalas spinnarne dessutom deras spinnarelön effter Förord-

ningen. Uti dessa hus blifwa intagna fattiga och näringslösa folck, som sig angifva eller och sådana löse Personer, som drifwa omkring och tigga, i fall de äro så friska at de kunna arbeta. Utom dessa så är ännu ett spinnerijhus för de från Achen inkomne spinnare och spinnerskor för fina kläden. Manufacturiesocieteten består för detta spinnarehus äfwenledes wed och lius utom spinnarelönnen effter strängtalet».

Silkesrederijet

förestods af den nämnda änkan Lyhrs.

Florettkardningen

hade 15 år förut inrättats af svensken Peter Smidt, »som manufaktur-societeten påkostat att lära det utom Rikes», men förestods nu af en annan svensk mästare Peter Schyberg. Här upparbetades affallet från silkesrederierna så att det sedan kunde spinnas »af Bondefolcket här-omkring» till »fijnt florett silke».

Tobaksplantagen

omfattade nu 6 tunnland och förestods af Anders Sjöberg, som till sin hjälp hade 4 planteraredrängar och om sommaren 20 kvinnfolk »att ränsa och bärga tobaken». För tobaksbladens torkning funnos tre stora torkhus.

Färgegräsplantagen

innehöll 3 tunnland. Med. doktor Jonas Kruse hade på manufaktur-societetens bekostnad varit ute och studerat bl. a. »denna vetenskapen», hwilken han sedan lärt ut åt planteraren Anders Björnsson. Här odlades weide, la wau, krapp, safflor och franska kardborrar. Äfven gjordes där försök med lakrits och rabarber. Här utgjordes persona-len af 2 arbetsdrängar och 9 kvinnfolk »wid ränsning och bärgning».

Tobakspipebruket

låg ute vid Nollhaga. Där arbetade 79 personer under 2 mästare. Tillverkningsvärdet för år 1746 hade stigit till 54,761 daler 20 öre kmt.

Flanellstryckerijet

drefs af svensken Peter Rudbeck med 3 prässar för egen räkning.

Nålmakerijet

drefs af tysken Baumbach och tillverkade dels kårdor för väfverierna och dels för mästers egen räkning åtskilliga slags knappnålar.

Bomullsfabriken

inrättades 1744, förestöds af tyskarna Schmidt och Hornung och hade i gång 4 väfstolar, hvarå väfdes »Cottons näsdukar, parkum och alla slags nopkens». För denna fabrik arbetade 14 spinnerskor.

Guldslagerijen,

af hvilka 2 funnos, det ena under den aflidne guldslagaren Johan Löfbergs änka Maria Löfberg och det andra under mästern Nils Ahlbom, som lärt hos Löfberg.

Metallfabriken

var då en alldeles ny anläggning. Fabrikören Peter Wirgman anlade 1746 ute i Stampen en metallfabrik, där han vid denna tid sysselsatte 2 gesäller och 2 lärgossar. Wirgman, till börden svensk, hade på »utrikes resor förskaffat sig en god kundskap om hvad till åtskillige Metaller komponerande och förarbetande hörer», en kundskap, som han nu skulle meddela den svenska ungdomen, så att hans »monga och nyttige wetenskaper icke genom dess död må förloras, utan at komma Fäderneslandet till gagn, nytta samt många fattigas näring och Brödwinning».

Hela arbetsstyrkan vid Alingsåsverken uppgick alltså år 1746 till inemot 900 personer, hvaraf dock mer än hälften bodde på landsbygden, många långt ifrån Alingsås. Personalens talrikhet motsvarade efter vår tids begrepp ingalunda tillverkningens storlek, men det bör ihågkommas, att så godt som samtliga anläggningar och maskiner icke hade någon annan drifkraft än — människokraften. Om man undantager hästmangeln och stampen, drefs allt med arbetares armar och ben. Under sådana omständigheter måste arbetsstyrkan stå i ett helt annat förhållande till produktionen än fallet är i våra dagar.

Alingsåsverkens ställning som »moderverk» för svensk fabriksindustri vill denna berättelse ytterligare belysa genom att framhålla, hurusom en del här utbildadt

folk »aflämnats» till andra industriföretag. Från strumpväfveriet hade på ett år lämnats en här utlärd gesäll till Södertelje fabrik och en till Stockholm. Från Stofftsväfveriet hade på samma tid afgått en gesäll till Västervik, 5 till Stockholm och 2 — till utrikes ort, hvilka gesäller alla voro svenska och »vid detta wärket tillärda». Från klädesväfveriet hade bortrest 2 gesäller till Göteborg, 2 till Stockholm och 1 till Örebro, »alle swenske och härstädes lärde». Från ullkämmeriet hade en gesäll afgått till Stockholm.

Sina privilegier hade emellertid manufaktursocieteten den 28 januari 1746 fått förlängda på ytterligare tjugo år.

Strax i början af den nya privilegieperioden inträffade den stora eldsvåda som gick ödeläggande fram öfver just de stadsdelar, där manufaktursocietetens verksamhet bedrefs. Jonas Alströmer inlämnade till K. Maj:t en redogörelse för eldsvådan. Denna redogörelse, som upptager en förteckning öfver manufakturverkets förluster genom branden, blef föredragen i rådskammaren den 22 december 1749. Däri omförmäles, huru som den 4 oktober 1749 midt på dagen en eldsvåda utbrutit, som rasat tre och en half timme i den nya bäst bebyggda stadsdelen och lagt i aska:

- N:o 1. Manufacturiets Fattig-Schola.
- N:o 2. Tobaksspinnerie-Huset med tillhöriga Magazin och Byggnader under M:r Berend Lund.
- N:o 3. Florette-Band wäfveriet under mästariinnan Lyhrs, jämte
- N:o 4. Silkes- och Florette Rederiet, äfven under Hennes bestyrande.
- N:o 5. Manufacturiets Minut krambod, under Peter Forssell.
- N:o 6. Possementer Bandwäfveriet under mäster Anders Kock.
- N:o 7. Strumpwäfveriet under M:r Lindgren, med dertill hörigt garntwinnerie wärk, samt ett litet Färgerie.
- N:o 8. Strumpewäfstohls- Smedjewärkstaden, under mästaregesällen Göran Wittenberg och mäster Petter Bruhns öfverinseende.
- N:o 9. Filt-Strumpstickeriet, eller så kallade Schlapmakeriet under M:r Jonas Lundgren.
- N:o 10. Frismakeriet, under mästariinnan Johanna Arenberg.
- N:o 11. Garn-Spinnerie-Magasinet under mästaren Petter Bruhn.
- N:o 12. Byggnings Materiel-skrifwaregården.
- N:o 13. Den mindre Byggnings-Materiel-gården.

Utom de här uppräknade manufaktursocieteten tillhörande fastigheterna härjades ett tjugutal privata egendomar af elden.

Om denna eldsvådas betydelse för Alingsåsverkens drift äro meningarna delade. Patrik Alström anser, att den verkat högst menligt och att verken i Alingsås skulle ha kunnat stå sig enbart med de »Allmänna uppmuntringarne», som kommo den tidens industri till godo, »om ej den olyckelige Wåd-Elden 1749 emellankommit»¹⁾.

¹⁾ Patrik Alströmers memorial 6 okt. 1766.

En anonym författare till »Påminnelser vid Herr Johan Sorbons och Öfwer-Directuren Herr Patrik Alströmers Memorialer» påvisar däremot, att »den som kände Alingsås stad då och nu, har sig bekant, at societeten igenom branden ej förlorade flera gårdar (hvilka mestadelen woro gamle), än der Fris-wäfweriet, Strump-wäfweriet, Strumpstolssmidet, Possement och 1 Florett-Bandwäfveriwärkstad samt Strumpstickeriet blifvit inrättade, jämwäl ock wärkstaden och några Bodar wid Tobaksspinneriet, samt societetens där inrättade Minut-bod». Författaren anser, att skadan kan ha varit stor nog, men har sig bekant, att »en myckenhet redskaper och waror blifwit undanbergade». Jonas Alströmer uppger verkets förlust till minst 100,000 daler silfvermynt, men författaren i fråga framhåller, att i det värderingsinstrument, som 1756 inlämnades i och för ett låns erhållande i Manufakturkontoret, hela egendomen, inberäknadt de »år 1749 afbrända, åter uppbyggda och inrättade verken» icke taxerats högre än till 122,300 daler silfvermynt, hvadan han har »swårt att tro, det skadan varit så anseelig, som den upgifwes». Tillverkningsvärdet vid fabrikerna i Alingsås synes ej heller ha lidit minskning genom branden utan befinnes året därefter vara t. o. m. högre än året före eldsvådan.

Alström vände sig till manufakturkontoret med begäran om ett lån på 20,000 daler silfvermynt. Kontoret ifrågasatte personlig borgen af direktörerna. Då vände sig Alström direkt till konungen, hvilken beordrade statskontoret att strax utbetala 18,000 daler silfvermynt till societeten.

Efter den nämnda eldsvådan föreskref k. maj:t att staden skulle återuppbyggas med stenhus. Alström ingifver då den 28 maj 1750 en framställning, att man nu till en början skulle få bygga trähus, »hwartill de och giordt någon början». Konungen gaf med sig men anmodade »Commercie-rådet att tillse, det nu som framdeles stenhus blefve byggda». Verkan af denna anordning blef ej stor. På hösten 1750 lyckades Alström, trots svårigheter från landshöfdingeämbetets sida få kungligt tillstånd att erhålla byggnadsvirke på kronoskogarna omkring staden. Landshöfdingen Broman fick befallning att låta »för de fattiga af invånarne i Alingsås utsyna så mycket byggnadstimmer som till en början kunde anses behöfligt». Alingsås förblef en trästad.

* * *

Det har uttalats förundran och äfven klander däröfver, att Jonas Alström så litet var närvarande i Alingsås och personligen öfvervakade driften och ordningen vid de många olika anläggningarna därstädes. Härvid må dock ihågkommas, att Alström väl aldrig velat uppträda som drifts- och arbetsledare vid fabrikerna, en uppgift, hvarför han saknade den erforderliga utbildningen. Hans uppgift var att skapa förutsättningarna och väcka intresset för inhemsk industri. Vidare må ihågkommas, att hans ekonomiska program hade långt större räckvidd än en vanlig, låt vara än så duktig fabrikörs eller brukspatrons. Han ville lära svenska nationen att »stå på egna ben» och göra sig oberoende af utlandet — kosta